

Kállai Attila

ZRÍNYI-ÚJVÁR KÖRNYEZETÉNEK KATONAFÖLDRAJZI ÉRTÉKELÉSE, A TEREH HATÁSA MURAKÖZ VÉDELME

*A törökök nem várják meg
a háborút [...], hanem mások
házájába viszik el azt.* MONTECUCCOLI¹

BEVEZETÉS

Muraköz történetéről, a török idökben betöltött szerepéről több olyan tanulmány is megjelent az elmúlt egy-másfél évtizedben, amely átfogóan és részletekbe menően jelenítette meg ezt a történelmi, politikai, néprajzi és topográfiai szempontból is jól meghatározott entitást. Jelen tanulmány – szerzője igyekezete szerint – újabb megvilágításba helyezi a térséget, s logikusan koherens gondolati kísérlet eredményeként az adott régió négy évszázaddal ezelőtti helyzetének katonaföldrajzi értékelésével eddig kevésbé feltárt összefüggéseket kíván bemutatni.

A figyelmes olvasó érezhet a tanulmány címe alapján némi anakronizmust, és nem alaptalanul. A katonaföldrajzi értékelések célja és szerepe katonaföldrajzi tényezők és a fegyveres küzdelem kapcsolatának feltárása a *várható* alkalmazás területére. Jelen esetben azonban a már bekövetkezett hadi események összefüggéseit kellene kibogozni a történelem homályából. Évszázadok távlatából tanulmányozni adott földrajzi térséget a szakirodalmi kutatás módszereivel, változó megbízhatóságú kordokumentumok, térképek, vázlatok alapján, azon szempontok és metódusok alkalmazásával, amelyek jóval később,

¹ MONTECUCCOLI 2019: 294.

a 18–19. században jelentek meg, és bontakoztak ki,² kétségtelenül merész vállalkozás, különösen a történeti földrajzban kevésbé járatos kutató számára. Vitathatatlan azonban, hogy mindazon földrajzi tényezők, amelyek napjaink fegyveres küzdelmeire is jelentős hatást gyakorolnak, meghatározók voltak a kora újkor fegyveres összecsapásainak lefolyására, végkimenetelére is. Ami változott az eltelt évszázadok óta, az – a haditechnika fejlődése mellett – a földrajzi tényezők elemzési módszertanának szisztematikussága, a metodológiai alapokra helyezett értékelések hatékonysága, a gyorsuló ütemben fejlődő technológiai támogatottság, amelyek révén a földrajzi tér átfogó és részletes megismerésének gyakorlati aspektusai immár nemcsak az adott korszak legkiválóbb hadvezérei-nek adatnak meg, hanem feladatspecifikusan a katonai döntéshozatal minden résztvevője számára.

A 17. század legkiválóbb hadvezérei tisztában voltak a katonai ismeretek átadásának fontosságával, s erre Zrínyi Miklós *Tábori kis tracta* és *Vitéz hadnagy* című írása a legjobb példa a kora újkor Magyarországon. A tudásmegosztásnak ekkor még nem alakulhattak ki intézményes feltételei honi viszonylatban, az önálló magyar tisztképzés megteremtésére még két évszázadot kellett várni.³ A 17. századig készült munkákban a katonaföldrajzi térségek⁴ jellemzőiről, azok meghatározó szerepéről a hadviselés törvényszerűségeinek összevetésében csak a hadművészethez leginkább értők munkáiban találunk okfejtéseket. Ide kíváncsnak Zrínyi Miklós gyakran idézett sorai a már említett *Vitéz hadnagy* helyismeretről értekező (13.) aforizmájából:⁵ „Szükséges egy hadviselő embernek ismerni a föld csinyját, melyre kell titkon járni, minden árkot, erdőt, passust szükség tudni; in parvis rebus maximum momentum latet [kis dolog a legnagyobb fontossággal bírhat].” E rövid definíció lényegre törően foglalja össze a korabeli hadtudományi ismeretekre építve mindazt, amit ma a terep harcászati-hadműveleti jellemzőiként ismerünk, közülük is a legfontosabbnak tartott terepi járhatóságot, fedezőképességet, megfigyelési és álcázási lehetőségeket, a tájékozódásra, tűzvezetésre és műszaki előkészítésre gyakorolt hatásokat, valamint a vízellátás kérdéseit.

A korszak másik kiemelkedő hadvezére, Raimondo Montecuccoli (1609–1680), akit a nemzetközi szakirodalom az újkori hadtudomány megteremtőjének

² KOZMA 1999.

³ DEZSÉRI BACHÓ 1930: 28.

⁴ SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2019: 525.

⁵ MARKÓ 1939: 133.

és klasszikusának tart, a háború megvívásához szükséges előkészületeknél így ír a *Della guerra col Turco in Ungheria* (A magyarországi török háborúkról) címen összegzett munkájában: ⁶ „a seregnek megvan az a képessége is, hogy más formációt vegyen fel, amelyet a terep, az előzetes szándékok és a [csata] közben fellépő körülmények megkövetelnek.” A terep sajátosságait illetően itt a sereg helyzetétől függően hét esetet különböztet meg, amelyek egyebek mellett a mozgásra, a manőverekre és a fedett megközelítésre gyakorolhatnak hatást. Terjedelmes művében számos tereppel kapcsolatos okfejtés olvasható, de katonaföldrajzi szempontból talán a harmadik fejezet harmadik szakasza a legértékesebb, ahol a „helyekről” értekezve a korabeli Magyarország hadszíntérleírását adja meg. ⁷ Az öt bekezdés terjedelmű szövegrész kiváló forrásértékű a katonaföldrajzzal behatóbban foglalkozók számára, lehetőséget biztosítva egy tapasztalt hadvezér szemüvegén keresztül látni a földrajzi tér korabeli jelentőségét.

Bár egy emberöltővel később élt, mégis érdemes megemlíteni Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) olasz származású földrajztudós, hadmérnök, utazó nevét is, aki elsőként térképezte fel a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom közötti mintegy 850 km hosszú határvonalat. Marsigliről érdemes tudni, hogy császári tisztként részt vett Buda visszafoglalásában és az erdélyi hadműveletekben is, számos tanulmányt írt és térképet szerkesztett, amelyek közül a téma szempontjából legnagyobb forrásértékke az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról ⁸ 1732-ben Hágában megjelent, rézmetszetekkel illusztrált többkötetes műnek van. Ebben részletesen leírja a török hadsereg felépítését, csapatnemeit, fegyverzetét és működését.

A földrajzi térrel kapcsolatos ismeretek – úgy az általános, mint a szakharcászati igények kielégítésére alkalmas specifikus jellegűek – kiemelt jelentőségűek a harcok, hadműveletek tervezési, szervezési és irányítási feladataiban, a stratégiai szinttől egészen a konkrét harcfeladatokig. Ezzel a trivialitással a 17. század kiemelkedő hadvezérei is tisztában voltak. Megjegyzendő, hogy ezen adottságuk nem pusztán kivételes hadművészeti tehetségükre vezethető vissza, hanem átlagon felüli műveltségükre is. A tudást, a világ megismerését előtérbe helyező reneszánsz-barokk kor más nemeseire is jellemző volt az ismeretek megszerzésének legfőbb forrásaként szolgáló könyvgyűjtemények létrehozása, de ezek között is kiemelkedőnek tekinthető a több mint félezer kötetes Zrínyi-könyvtár,

⁶ MONTECUCCOLI 2019: 72.

⁷ MONTECUCCOLI 2019: 294–297.

⁸ *Stato militare dell'Imperio Ottomanno, incremento e decremento del medesimo.*

a *Bibliotheca Zriniana*,⁹ amelynek szépirodalmi, politika- és hadelméleti műveit, földrajzi leírásait Zrínyi nemcsak gyűjtötte, de a lapokhoz fűzött megjegyzések tanúsága szerint kellő alapossággal tanulmányozta is.

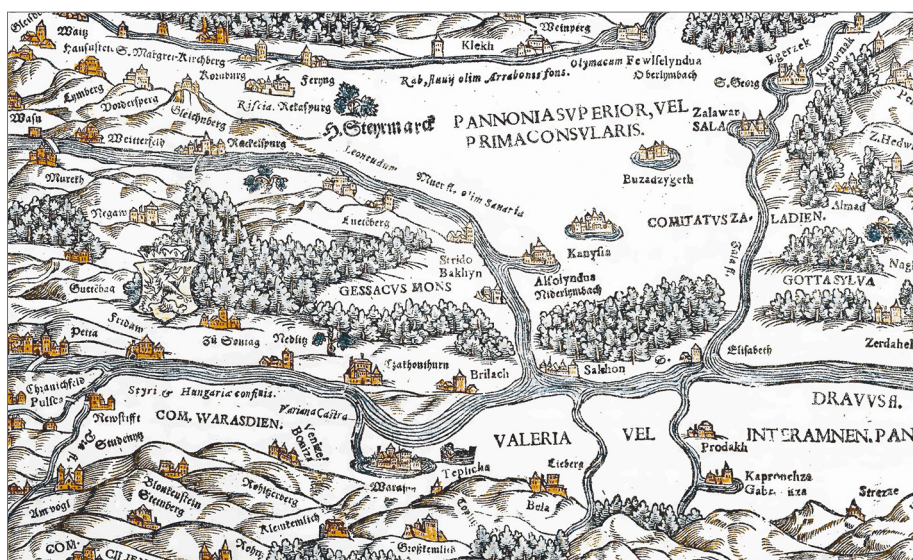
A tudásvágy, a könyvszeretet eme megnyilvánulása nem öncélú műveltségi törekvés volt, hanem része annak a tudománytörténeti fordultnak, amely a későbbiekben a világunk megismeréséhez és megértéséhez szükséges tudományos módszertan kialakulásához vezetett. A korai újkor első felében keletkezett földrajzi témájú értékelésekben – vagy, ahogy később nevezték: *hadiföldleírásokban*¹⁰ – még csak csíraiban található meg a katonaföldrajzi térszemlélet mára kikristályosodott tudományossága és komplexitása. Ennek okait vizsgálva alapvetően két fő tényezőt emelhetünk ki. Az egyik maga a hadügy működési rendszeréből és az adott korra jellemző hadviselési módokból fakad, amelyekre a katonai tényezők vizsgálatánál még kitérünk, a másik a földrajzi tér részletes megismerésének lehetőségeivel, a térbeli elemzési és értékelési eszköztár fejlettségével, összességében tehát a térbeli modellezés módszertanával kapcsolatos.

A földrajzi elemzések és értékelések alapvető és meghatározó összetevője a földrajzi tér absztrakt modellje, a térkép. A 16–17. századból fennmaradt kis méretarányú térképműveket vizsgálva megállapítható, hogy azok csak korlátozottan voltak alkalmasak a hadszínterek adott korra jellemző hadviselési igényeinek megfelelően megjeleníteni. A jellemző igények e vonatkozásban a hadszínterek általános földrajzi áttekintésére, a hadjáratok felvonulási útvonalainak és környezetének tanulmányozására, az erődítmények rendszerének megtervezésére és kialakítására, a hadseregek utánpótlási feladatainak szervezésére, a katonai közigazgatási körzetek (főkapitányságok, helyőrségek stb.) tervezési és szervezési feladataira irányultak, vagyis mindazon tényezőkre, amelyek a mai modern hadviselésben is meghatározók, és ábrázolásaik földrajzi, topográfiai, valamint tematikus térképek formájában öltenek testet.

A korszakra jellemző kartográfiai megoldásokat vizsgálva megállapítható, hogy azok jellemzően korográfiai szempontokat követve jelenítik meg a releváns földrajzi tényezőket, nevezetesen a tengerek partvonalait, a jelentősebb felszíni vizeket és a meghatározó orográfiai elemeket, a kiterjedt erdősüléseket, és nem utolsósorban a fontosabb településeket, valamint az azokat összekötő főbb utakat,

⁹ HAUSNER–MONOK–ORLOVSZKY 1991: 21.

¹⁰ Csalányi Géza, a hazai földrajztudomány egyik jeles, 19. századi alakja az 1885-ben kiadott *A hadiföldleírás rövid elmélete* című munkájában kísérelte meg tudományos alapra helyezni a katonaföldrajzt.

5.1. kép. A Muraköz és környékének ábrázolása

Forrás: Wolfgang Lazius (1514–1565) *Regni Hungariae descriptio vera* című, 1556-ban Bécsben megjelentetett térképének részlete

a politikai határokkal és földrajzi tulajdonnevekkel kiegészítve. A korabeli térképek zöme az adott terület korábbi kartográfiai alanyainak revideálásával, helyszíni bejárásokkal, valamint kereskedők és utazók beszámolóiból szerzett adatok alapján készültek változó precizitással és hitelességgel.

Nagyobb térségek pontos ábrázolásainál helyenként már alkalmaztak csillagászati eljárásokat a földrajzi helymeghatározások során, amire egyebek mellett a térképkeretben fellelhető fokhálózati jelölések is utalnak, ezek ugyanakkor még korántsem nevezhetők pontos asztrogeodéziai mérések eredményeinek. A szabatos helymeghatározás idő- és számításigényessége, továbbá precíziós eszközigénye miatt – főleg a földrajzi hosszúsági értékek vonatkozásában – a térképek fokhálózati jelölései inkább tájékoztató jellegűek voltak. A térképészeti munkák komolyabb matematikai megalapozás (alapfelületek, vetületek) nélkül folytak még egy évszázaddal később is, a Habsburg Birodalom első részletes és átfogó katonai felmérése¹¹ során, így a kapott eredmények pontos kartometriai kiértékelésre alkalmatlannak bizonyultak, jóllehet a földrajzi térségek általános

¹¹ JANKÓ 2007: 24.

jellegű megjelenítését már lehetővé tették. Jó példa erre az első hazai nyomtatott térkép, az 1528-ban megjelent és 2007-ben az UNESCO világemlékezeti listájára is felkerült¹² *Tabula Hungariae*, amely ábrázolási alapossága és nem kis részt az Oszmán Birodalom európai terjeszkedése miatt vált értékes információforrássá. E térkép számos későbbi kartográfiai munkának szolgált alapul, amelyek közül tartalmi részletességben kiemelendő a néhány évtizeddel későbbi keletkezésű, ugyancsak Magyarországot ábrázoló Lazius-térkép (5.1. kép). Ezek a térképek kiemelt jelentőséget kaptak a magyarországi hadszínterek értékelésében, az oszmán terjeszkedés ütemének és irányainak meghatározásában vagy éppen haditudósítások, térképes beszámolók illusztrálásában.¹³

A katonaföldrajzi tényezők összefüggéseinek és fegyveres küzdelemre gyakorolt hatásainak értékelése, az ehhez szükséges módszertan, eszközkészlet és részletes adatok a parancsnoki döntéshozatal fontos összetevői. A 16–17. század stratégiái e feltételek hiányában jobbára empirikus ismeretekre, szubjektív értéktételre hagyatkozhattak azon térképek és földrajzi leírások alapján, amelyek korszakukban rendelkezésre álltak. Gondolatkísérletként lássunk el egy korabeli hadvezért a mai geoinformációs adatbázisra épülő terepértékelő rendszerek képességeivel! Vajon milyen kérdésekre keresett volna választ térségünkre vonatkozóan a katonaföldrajzi tér bonyolult összefüggéseit elemezni képes eszköztárral? Feltételezhető, hogy mindenekelőtt az oszmán haderő hatékony alkalmazásának térbeli és időbeli korlátait értékelte volna, amelyek alapvetően meghatározták az ázsiai vagy a már elfoglalt európai (ruméliai) területekről indított szárazföldi hadjáratok lehetőségeit. Ez már önmagában is komplex kérdéskör, amelyre olyan nehezen vizsgálható tényezők is hatást gyakoroltak, mint a szultán és hadvezéreinek kezdeményezőképessége, a hadsereg vezetőinek rátermettsége, a katonák kiképzettsége és morális állapota. Nehezen kiszámítható hatásokat jelentettek az Oszmán Birodalmat ért külső támadások vagy éppen a belső zavargások, lázadások, amelyek jelentős erőket köthettek le.

A hadjáratokra vagy a végvárak felmentésére útba indított hatalmas, akár 50–100 ezer főt kitevő seregek mozgatása, ellátása a kor közlekedési és logisztikai lehetőségeit figyelembe véve alapos szervezőmunkát és átgondolt tervezést igényelt. A tervezés során számításba kellett venni a hadszíntér természetföldrajzi sajátosságait, ezek közül is főleg azokat, amelyek leginkább hatással voltak a

¹² UNESCO MNB [é. n.].

¹³ PLIHÁL 2023: 11.

felvonulási és utánpótlási vonalakra. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni az ellenőrzés alá helyezni kívánt területek kiterjedését és tagoltságát, vízellátottságát, sőt az állati erőn alapuló szállítás és hadviselés igényeiből fakadóan takarmányozási kapacitásait sem. A stratégiai szintű tervezési feladatok mindezeket túl kiterjedtek a társadalomföldrajzi tényezők számbavételére is, amelyek közül is elsősorban a hadszíntér társadalmi, politikai és gazdasági állapotát, fejlettségét, szerveztségét, megosztottságát és ellenálló képességét kellett értékelni. Részben ebből már levezethetők voltak azon katonai tényezők is, amelyek végső soron a bevetni tervezett erők méretére és belső arányaira vonatkozóan a hadsereg felállításához szükségesek voltak.

A tervezési és előkészítő munkákra fordított erőfeszítések éppúgy eredményezhették a hadjárat sikerét, mint ahogy vezethettek annak bukásához is. Talán éppen ebből fakadóan jelentősebb nyílt összecsapásra ritkán került sor az oszmán és a keresztény erő között a 17. század közepéig, így a korabeli hadvezetőségek megelégedtek a földrajzi tényezők átfogó jellegű értékelésével a haditervek kialakítása során. A legfontosabbnak ekkor a lehetséges megközelítési útvonalak körzetébe eső erődök, erődítmények szerepét tartották, így ezek ostromára, illetve megerősítésére, közvetlen környezetük előkészítésére összpontosult figyelmük, ahol a terep sajátosságaival akár részletekbe menően foglalkoztak.

A földrajzi tér értékeléséhez, az adott korszakra jellemző hadviselési módozatok figyelembevételével, alapvetően kétféle térbeli megjelenítésre mutatkozott igény a hadvezetés részéről: egyrészt a nagyobb földrajzi térségek általános jellegű tanulmányozására alkalmas kis méretarányú térképekre, másrészt a várak és erődítmények, illetve ezek előterepének részletes hadmérnöki vázlataira. Ez utóbbiakra jellemzően axonometrikus térábrázolásokat alkalmaztak. Mindkét ábrázolástípus kiegészült rövidebb-hosszabb magyarázó leírásokkal, beszámolókkal, számvetésekkel, azaz a kor lehetőségeinek megfelelő katonaföldrajzi értékelési eredményekkel.

A katonaföldrajzi tényezők részletes értékelésének hanyagolása olykor kellemtelen meglepetésekhez vezetett, Fortuna közbenjárására bízva az összecsapás végkimenetelét. Az 1664-es szentgotthárdi csata jó példa a hiányos hadszíntér-értékelés következményeire. A csata meglehetősen összetett terepen, a kanyargós és áradófélben lévő Rába partjai mentén bontakozott ki, s a keresztény koalíciós erők végső győzelméhez a török hadvezetés sorozatos hibái¹⁴ erőteljesen

¹⁴ SUDÁR 2017.

hozzájárultak. A terepértékelés hiányát a szemben álló felek közvetlen terep-felderítéssel igyekeztek orvosolni, de pontos és részletes térképek hiányában a lovas és gyalogos felderítőktől kapott, sokszor egymásnak ellentmondó jelentéseket egyik fél hadvezetése sem tudta a szükséges módon és mértékben figyelembe venni. Az akkori felderítők mentségére szóljon, hogy a fedett és átszeldelt terepszakaszokon pontos helyismeret hiányában tevékenységüket nem tudták hatékonyan kifejezni.

A hadszíntér-felderítés hiányosságaiából eredő kritikus helyzetek alakulását a szerencsére bízni ma már elfogadhatatlan egy katonai művelet tervezése során. Érdemes megjegyezni, hogy az egymással nem különösebben rokonszenvező Zrínyi és Montecuccoli viszonyulása a szerencse fogalmához mennyire azonos volt a hadviselés törvényeit illetően. Zrínyinél ez már jelmondatában (*Sors bona nihil aliud*, azaz „Jó szerencse, semmi más!”) megjelenik, Montecuccoli pedig már említett hadtudományi műve első könyvében, *A diszpozícióról* című harmadik fejezetben írja le, hogy bár minden cselekvés alapja a megfontolás, azért a szerencsének is jut szerep. Az itt megfogalmazott hat tanács közül az első kettő ma is megszívlelendő: „(1) Lassan tanácskozz és gyorsan cselekedj; (2) A sereg megtartása a legfőbb törvény.” A harmadik megfontolás viszont meglepheti az olvasót: „Hagyj néhány dolgot a szerencsére.” Értelmezhető ez úgy is, hogy a hadműveletek tervezése során a releváns információk és egyéb támogatási feltételek hiánya ellenére a hadvezérnek bíznia kell emberei vitézségében, bátorságában, s ha másban nem lehet, akkor a szerencsében. Mindez jellemző megnyilvánulása a kor hadi kultúrájának és nem kis részt fatalista életfilozófiájának.

A részletes és összetett katonaföldrajzi értékelések kialakulását még sokáig nehezítette a földrajzi tér részletes és pontos modellezési lehetőségeinek hiánya, az elemzési és értékelési módszerek kiforratlansága. A hadügyi fejlődés élvonalához tartozó államok idejekorán felismerték a hadtudományok intézményesített művelésének jelentőségét. Tisztképző intézményeket hoztak létre, ahol általános és szakirányú felkészítéseket folytattak. A század végén kibontakozó európai hadügyi reformok egyik összetevőjeként Franciaországban katonaföldrajzi intézet alakult,¹⁵ és a 18. században beindultak az első részletes, katonai célú topográfiai felmérések is. A Habsburg Birodalom első ilyen jellegű felmérésére 1763–1787 között került sor, amely a birodalom akkori teljes területére kiterjedt.¹⁶

¹⁵ CZIGÁNY 1995: 57.

¹⁶ JANKÓ 2007: 14.

A nagy méretarányú (1:28 800) terepi felmérési anyaggal egyidejűleg részletes országleírások is születtek, amelyeknek már katonaföldrajzi forrásértéke volt.¹⁷ Hazai viszonylatban kiemelendő munkának tekinthető a *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, vagyis *Az új Magyarország történeti-földrajzi ismertetése* címmel öt kötetben 1735–1749 között megjelent, Bél Mátyáshoz (1684–1749) köthető alkotás, amelynek megyetérképein a hazai térképészet úttörője, Mikoviny Sámuel (1698–1750) dolgozott.

A hadtudományi szempontból rendkívül izgalmas korszakból jelen tanulmány viszonylag keskeny időszetet jelenít meg, a Zrínyi-Újvár létrejötte és lerombolása (1661–1664) között eltelt néhány viharos évet, katonaföldrajzi értékelések módszertanával felvázolva a muraközi védelmi rendszer szerkezetének természet- és társadalomföldrajzi adottságait, katonai tényezőit.

ÁLTALÁNOS HELYZETÉRTÉKELÉS

Három évszázaddal a tatárjárást követően a Magyar Királyság léte ismét nagy veszélybe került. A belső megosztottsággal, a központi hatalom meggyengülésével, az erélytelen haderőszervezéssel és a fenyegetettségre megfelelő választ adni képes stratégia hiányával küzdő ország mintha csak vonzotta volna a külső ellenséget. És ahogy annak idején a mongolok, úgy ezúttal a törökök is alaposan felderítették a meghódítandó területek gyenge pontjait.

MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI ÁLLAPOTA

A mohácsi csatavesztést követő hónapokban előbb a cseh rendek, majd a pozsonyi országgyűlés is hűségét nyilvánította ki V. Károly német-római császár öccsének, Habsburg Ferdinándnak¹⁸ a megüresedett trón elfoglalásához. Cetin várában a következő év elején összegyűlt horvát főnemesség is Ferdinánd trónutódlásában látta a fokozódó törökveszély elhárításának garanciáját. Ferdinánd

¹⁷ SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2002: 330.

¹⁸ I. Ferdinánd néven a Habsburg–Jagelló házassági szerződés (1506) értelmében kerülhetett a magyar trónra a pozsonyi országgyűlés 1526. december 17-ei döntése értelmében. Királlyá koronázására Székesfehérvárott 1527. november 3-án került sor, csaknem egy évvel Szapolyai trónra lépését követően.

királlyá választásának feltételéül a horvát főnemesek az uralkodó költségén felállítandó, az Oszmán Birodalom térségbeli terjeszkedésének ellenálló hadsereget határoztak meg. Nem bíztak a magát királlyá koronáztató Szapolyaiban,¹⁹ főleg törökellenességében, amire részben okot adhatott viszonyulása a törökök ellen Bakócz Tamás esztergomi érsek által 1514-ben meghirdetett keresztes hadjáratához, valamint erélytelen törökellenes fellépése a déli végeken az 1510-es években. Ferdinánd e tekintetben megbízhatóbbnak tűnt, még ha jelentős anyagi hozzájárulást kezdetben nem is tudott felajánlani a törökellenes harchoz.

Zrínyi (IV.) Miklós horvát-szlavón bán 400 lovas katona folyamatos fenntartásához várt uralkodói támogatást a törökök visszaszorítására. Ferdinánd a támogatási összeggel a Zrínyi-család adósa maradt, így annak elengedése fejében 1546-ban átruházta a muraközi uradalom tulajdonjogát.²⁰ A Zrínyi család ebben az időben Horvátország legtekintélyesebb nemesi családjának számított. A birtokbavétellel e régió gazdasági, kereskedelmi, politikai, katonai és kulturális szerepe jelentősen megnőtt. Csáktornya központtal Muraköz hatással volt távolabbi térségekre is, s a család új székhelyét egyre több magas rangú és befolyásos személy kezdte látogatni.

Szapolyai trónra lépését nem minden hatalmi kör fogadta lelkesedéssel. Ferdinánd és az özvegy királyné Mária sikeres diplomáciai manőverei a maguk oldalára állították a két uralkodó között hezitáló magyar nemesség nagyobb részét. Szapolyai maradék hívével Északkelet-Magyarország és Erdély területére szorult. A két oldal közötti belháború, a pártharcok tovább gyengítették az ország ellenálló képességét a külső veszélyek ellen. Európai támogatásra nem lelve Szapolyai közvetítők útján Szulejmán²¹ oszmán szultánnal lépett kapcsolatba. A szultán támogatási ígérete mögött Szapolyai uralkodói mivoltában történő megerősítse csupán eszköz volt Bécs megszerzéséhez,²² s e céljának elérésében Magyarország kiváló felvonulási területként szolgált. Bár Béccsel 1529-ben kudarcot vallott a szultáni haderő, Budát ostrom nélkül, a két magyar uralkodó közötti torzsalkodást kihasználva foglalta el.

¹⁹ Szapolyai János (avagy Johann Zápolya) erdélyi vajdát I. János néven koronázták meg Székesfehérváron 1526. november 10-én, az 1505. évi rákosi országgyűlés határozatai alapján.

²⁰ BUNJAC et al. 2003: 57.

²¹ I. Szulejmán az Oszmán Birodalom szultánja és az iszlám kalifája volt 1520-tól 1566-ig, az újkor kezdetének egyik első számú vezetője.

²² A szultán távlati céljai Bécsnél jóval távolabbra nyúltak. Tisztában volt Európa helyzetével, hatalmi és vallási megosztottságával és belső csatározásaival. Nem kétséges, hogy Bécs megszerzését követően a teljes Német-római Birodalom meghódítására készült a szultán.

Szigetvár 1566-os elestét követően a drinápolyi béke (1568) állandósította a török hódoltság és a magyar király birtokai közötti határt. Muraköz közvetlen szomszédja lett az Európa nyugati területei felé terjeszkedő Oszmán Birodalomnak. Mint minden birodalomnak, az oszmánnak is folyamatos növekedésre volt szüksége fenntarthatóságához. A társadalmi-politikai rend alapját az újabb meghódított területek birtokadományozása jelentette. Az ezeken a területeken gazdálkodó emberállomány és megtermelt javak biztosították a következő hadjárat fő erőforrását. Az erősen központosított, dinasztikus-despotikus irányítású, katonai területi igazgatással, vallási alapokon megszervezett birodalomban folyamatos szükség mutatkozott az elfoglalt területek nyersanyagaira és munkaerejére. A rendszer közel sem volt tökéletes és földrajzi terjeszkedési lehetőségei korlátozottak voltak, de jól szabályozott és kiszámítható államszervezési fundamentumai révén mégis sikeresen tudott növekedni Európában egészen a 17. század végéig.

E terjeszkedéssel szemben a Magyar Királyság védelmi rendszerének alapját képező végvárak többé-kevésbé egybefüggő védővonala állt. A délvidéki végvárrendszer kiépítése még Zsigmond király²³ idején kezdődött. A végvárrendszer első vonala az Adriai-tenger partjától Szörényvárig a 44° és a 45° szélességi kör közötti sávban kiépített erődítményekből, várakból állt. A második védvonal ezzel párhuzamosan, 100 km-re északra épült ki Karánsebes és Zengg között. A végvárak közötti térségeket kisebb erődítményekkel (kastélyok, monostorok, tarisznnyavárak), megfigyelő- és őrhelyekkel sikerült biztosítani, de lényeges elemét jelentették a védelmi vonalnak az ütőképes, mozgékony fegyveres lovasok is.

A végvárak térségében a könnyűlovas harcmodorra épülő (portyázás, cselvetés) hadviseléssel igyekeztek zavart okozni mindkét oldalon a szemben álló felek. A zavarkeltés lényeges taktikai eleme volt a végvárakból álló védelmi rendszernek, amely a kisebb csapatok betöréseire azonos súlyú választ adott az ellenséges területen. Nagyobb hadseregek felvonulását azonban nem tudta elhárítani ez a rendszer,²⁴ jóllehet az utánpótlási útvonalak zavarásával nagy fejtörést okozott az oszmán hadvezetésnek.

A törökökkel szemben álló magyar haderő a reguláris csapatok mellett jellemzően zsoldoskötelékekből, nemesi és királyi bandériumokból állt. Létszáma a hadi helyzettől függően jelentős mértékben változott. Fegyvernemi összetételét a kor hadviselési módszereiből eredően főként magyar nemesi bandériumokból

²³ Luxemburgi Zsigmond magyar (1387), német (1411), cseh (1419) király, 1433-tól német-római császár, a késő középkori Európa egyik legjelentősebb uralkodója.

²⁴ RÁZSÓ 1973: 435.

álló nehézlovasság, páncélos lovasság (királyi testőrség), könnyűlovasság (huszárok), puskával és szálfegyverrel rendelkező gyalogság és változó arányban a tüzérség adta. A végvárak méretétől és az aktuális hadi helyzettől függően az ott állomásozó várőrség létszáma néhány 10 főtől akár 1000 főig is terjedhetett. Kőszeg várát 1532-ben 800 fő védte, Kanizsa és Zrínyi-Újvár ostromakor a védők létszáma a váltásokkal együtt megközelítette a 2000 főt.

A délvidéki védvonal a 16. század elejéig hatékonynak mutatkozott az oszmán terjeszkedés megállítására, de kisebb kötelékek között rendszeresek voltak az összecsapások, a lesvetések és a portyázások a végvárak térségében. E védelmi rendszer fenntartása a Magyar Királyság számára létfontosságú volt, amelyhez erős központi hatalom szükségeltetett. Ennek 16. század végi meggyengülése nemcsak az oszmán terjeszkedésnek ágyazott meg, de szükségszerűvé tette a végvidéken a birtokaikat is védő főurak politikai, gazdasági és katonai megerősödését. A Šubić nemzetségre visszavezethető nagybirtokos Zrínyi család a 16. század kezdetétől hosszú nemzedékeken át védte területeit és a török terjeszkedés útjában állva a Magyar Királyságot, s közvetetten Európa nyugati felét.

A délvidéki védvonalat Szulejmán sikeres balkáni hadjáratai (1521) törték fel Nándorfehérvár, Zimony és Szabács várának elfoglalásával. Az Al-Duna mente erősségei a következő években sorra estek el, aminek következtében széles folyosó nyílt meg az ország belseje felé. Az innen érkező oszmán túlerővel szemben a Magyar Királyság védelmére szerveződött keresztény hadsereg már nem tudott ellenállni, s Mohácsnál 1526 augusztusának végén végleg megpecsételődött az ország sorsa. Mindazonáltal az új végvárrendszer kialakítása a zavaros belpolitikai helyzet következtében csak Buda 1541-es török elfoglalása után kezdődött meg.

Bécs sikertelen elfoglalását követően Magyarország a balkáni államoknál bevált szakaszos terjeszkedés politikáját alkalmazta a szultán, előbb vazallusi (Szapolyai), majd hódoltsági területté nyilvánítva az elfoglalt és uralt területeket. Az oszmán nyugati terjeszkedésének útjában álló Magyar Királyság területén zajló tizenöt éves háború (1591–1606) tapasztalatai mindkét fél számára világossá tették, hogy a végvárrendszerre és a nagy hadjáratokra épülő hadviselés túlságosan költséges ahhoz, hogy szerény eredményei mellett hosszabb távon folytatható legyen. A tüzérségi eszközök és a hadseregszervezés fejlődése a végvárak szerepének csökkenéséhez vezetett, de a *regulata militia*, vagyis az állandó hadsereg felállítását – amelyet Zrínyi is erőteljesen szorgalmazott – előíró törvényre még 1715-ig várt kellett.²⁵

²⁵ CZIGÁNY 1995: 63.

MURAKÖZ ÁLTALÁNOS HELYZETE

A törökökkel már 1479-ben megismerkedhetett Muraköz népe, amikor Boszniából egy portyázó csapat néhány napos dűlását kellett elszenvednie. A sorozatos török támadások veszélyét érzékelve Mátyás király hadseregével 1480 szeptemberében Zágrábhoz vonult. Drávai átkelésekor néhány napot Perlakon táborozott. A törökveszély a későbbiekben sem szűnt meg teljesen a térségben, de az Oszmán Birodalom nyugati irányú terjeszkedése különböző okok miatt itt megállt.

A törökök 16. századi előrenyomulásakor két fő iránnyal lehetett számolni Magyarországon. Mindkettőre a katonaföldrajzi tényezők gyakoroltak hatást, és idejekorán igazolást nyert ezek determinizmusa. Az egyiket a térség fő folyama, a Duna vonala jelölte ki. Az év nagy részében hajózható vízfolyásnak meghatározó jelentősége volt az ellátmány, a takarmány, a hadieszközök, főleg a nehéz ostromágyúk mozgatásában. Bécs ostromához 1529-ben Szulejmán is ezt az útvonalat választotta, de a hűvös, csapadékos idő miatt serege meglehetősen lassan tudott csak haladni. Pihenőkkel és a szükséges műszaki munkálatokkal együtt átlagosan napi 11 km-t tett meg a főszereg, amely így az év meglehetősen késői szakaszában, szeptember végén ért Bécs alá, ahonnan október 16-án vonult el sikertelenül.

Szulejmán Bécs ellen vezetett második hadjáratának útvonalául a Dráva folyó völgyét választotta. Ez volt a másik lehetséges főirány a seregtestek mozgatására, kikerülve a nehezebben járható domb- és hegyvidékeket és a jelentősebb vízi akadályokat. A Dráván Eszéknél átkelve a folyó bal partján a Mura torkolatáig haladt a főszereg, útba ejtve Siklóst, Sellyét, Babócsát és Berzencét. Zákánynál azonban északnak fordult a sereg, és Kanizsa érintésével, a Zalaapáti-hát mellett, a Zalai-dombság hosszan elnyúló, meridionális völgyeihez igazodva közelítette meg Kőszeget. A jelentősebb vízi akadályokon (Zala, Rába) hidat verve jutottak át a törökök, közel azonos átlagos sebességgel mozogva a dunai főirányhoz képest. A Bécs alatt összegyűlt jelentős császári és királyi hadsereggel közvetlen harcérintkezést nem vállaló szultán Stájerországon át a Dráva völgyében vonult vissza, ezúttal is megkímélve Muraközt.

A Habsburgok sikertelen térdre kényszerítését követően az oszmánok a könnyebb ellenállást keresve Magyarország középső és északi területeinek könnyen megszerezhető erőforrásai felé fordultak. Az északnyugati irányú terjeszkedésnek a természetföldrajzi tényezők és a hatékonyan működő szlavóniai főkapitányság, valamint a horvát főkapitányság szabott gátat. A végvárak 16. századi megerősítésekor a törökök Bihács–Szigetvár vonaláig jutottak. A további

terjeszkedést a Száva völgyében Zágráb felé a szabályozatlan folyó és mellékágai, valamint a mocsaras, vizenyős területek, de főként a több ostromot kiállt Sziszek (Sisak) vára akadályozta meg. Az Una, a Száva jobb oldali mellékfolyója azonban már nem jelentett áthatolhatatlan akadályt, a törökök terjeszkedését Károlyváros (Karlovac)²⁶ irányában csak a Petrova gora vonulatainál sikerült megállítani.

Kétségtelen, hogy a magyar, a horvát és az osztrák területek találkozásánál kialakult és földrajzilag jól elkülönülő térség védelméhez a két határoló folyó jelentős mértékben hozzájárult. A Zrínyi-végek (avagy *Zerinische Grenze*) – ahogy Martin Stier 1660-as években készült térképein²⁷ Muraköz megjelent – stratégiai jelentőségét a 17. században érte el Stájerország kapujaként a török fenyegetéssel szemben. A stájer rendek tisztában voltak azzal, hogy ha Muraköz elesik, úgy szabad út nyílik a Mura mentén Stájerország központjái, Grazig. Muraköz védelmi kiadásaihoz így a veszélyhelyzettől függő mértékben hozzájárultak, nem kis részt a Zrínyi család ösztönzésének köszönhetően.

Az együttműködés kereskedelmi vonatkozásban is megnyilvánult, ami Muraköz gazdasági fejlődését is elősegítette. A béke biztosítása a hódoltsági területekhez képest magasabb életszínvonalat eredményezett Muraköz népének a kettős adózás elkerülésével, és a portyázó csapatok visszaszorításával. A kapcsolatokat természetszerűleg elősegítette a meghatározó folyóvizek keletnyugati irányulata is.

A TERMÉSZETI TÉNYEZŐK ÉRTÉKELÉSE

Magyarország természeti tájainak rendszertani felosztása szerint Muraköz a Dráva–Száva-vidék részeként,²⁸ a Dráva–Mura menti Alpokalja²⁹ és a Közép-Dráva menti síkvidék találkozásánál terül el a maga 740 km² kiterjedésével³⁰ a Duna–Tisza-medencében (5.2. kép). Területének pontos meghatározása a határoló vonalait legnagyobb részt alkotó két fő vízfolyás, a Mura és a Dráva

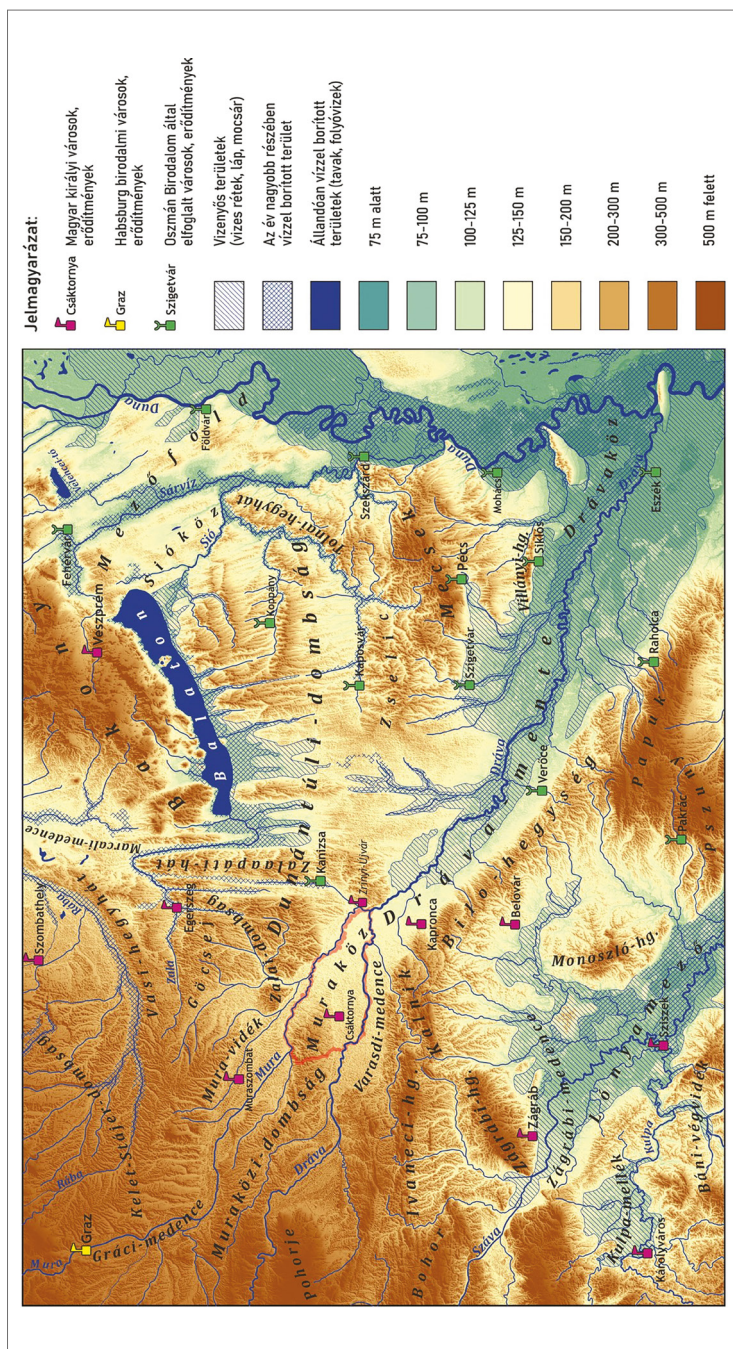
²⁶ A térség településnevei első említésénél az anyagban a magyar eredetű megnevezés mellett zárójelben a horvát, a szlovén vagy a német változat olvasható.

²⁷ PÁLFFY 2000: 50.

²⁸ Horvátország tájegységei felosztása szerint a Podravina (Drávamellék) részeként.

²⁹ Az akadémiai tájbeosztás szerint az Alpokalja a Zalai-dombsággal együtt alkotja a Nyugat-magyarországi permvidéket.

³⁰ A jelenlegi topográfiai helyzet figyelembevételével meghatározott érték.

5.2. kép. A Muraköz környezetének domborzata és vizei

Forrás: az Európai Unió által finanszírozott Copernicus adatállományok (EU-DEM), valamint Magyarország vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt című térképiadványa (Budapest: Magyar Királyi Földművelési Minisztérium Vízügyi Intézet, 1938. Jelzet: B IX. b. 255.) felhasználásával készítette a szerző

adott térségre jellemző szakaszjellegéből fakadóan, a folyamatos mederváltozások miatt csak adott időszakokra vonatkozóan lehetséges.³¹ E két erőteljesen meanderező folyó hosszan elnyúló félszigetet megalkotva járult hozzá a tájegység kialakulásához. A történelmi forrásokban gyakran a Dráva és a Mura közti szigetként (*Muram et Dravam, Insula Muro Dravana*) is hivatkoztak a régióra, de ma jellemzően a Muraköz³² névalak használatos annak ellenére, hogy a két folyó közül a Dráva méreténél fogva dominánsabb. A tájegységet nyugatról az osztrák örökös tartomány, Stájerország (Steiermark, avagy Stíria) ma Szlovéniához tartozó része határolja. Politikai földrajzi értelemben e határvonal is többször megváltozott, természetföldrajzilag a Ščavnica (Stainz), a Presički (Presika), a Šantavec és a Zelina nevű kisebb vízfolyással határolható le. A Dráva és a Mura egymással szinte párhuzamosan fut a Muraközi-dombság nyugati végéig, ahol a Mura a Grazi-medence felé veszi útját. Muraköz folyóvízi összeköttetése révén jó kapcsolatokat tudott ápolni a szomszédos osztrák örökös tartománnyal.

TAGOLTSÁG ÉS FELSZÍNI VIZEK

Muraköz tájjellege a domborzati viszonyokat és tagoltságot illetően nem egységes. A Dráva és a Mura összefolyásától nyugati irányban Alsó-Muraköz (Donje Međimurje) középmagas, enyhén emelkedő (130–150 m) alföldi síkságán haladhatunk a Trnava völgyéig. Innen Csáktornya és Muraszerdahely település vonaláig a síkság fokozatosan alakul át hullámos vidékké, majd a terepfelszín jól érzékelhető emelkedésnek indul a Felső-Muraköz (Gornje Međimurje) tagolt halomvidékén. Felső-Muraköz legmagasabb pontja a Mohokoson található 343,6 méterrel a tengerszint felett, amely ugyanakkor környezetéből nem különösebben emelkedik ki, nem uralgó magaslat (relatív magassága a Muraköz legalacsonyabb pontjához képest is mindössze 214 m). Muraköz

³¹ Ha pusztán a szárazulat területét vesszük figyelembe, annak változásához a Dráva ezen szakaszán létesített két vízerőmű (csáktornyai vízerőmű 1982-ben; domborúi vízerőmű 1989-ben) és műtárgyai (varasdi víztároló, domborúi víztároló) is számottevően hozzájárultak.

³² A helyi nemzetiségek nyelvhasználata szerint Međimurje, Međumurje, Medjimurje, Medjimorje (horvát, kaj-horvát), Medžimurje (szlovén), Medmürje (vend), Murinsel (német) megnevezéssel is használatos. Érdekes megjegyezni, hogy a szláv névváltozatban a „morje” tag tengernyi vízként fordítható, ami utalás a szabályozatlan két folyó árvízi időszakokban elfoglalt területére.

felszínének átlagos déli-délkeleti irányú lejtése megegyezik a határoló folyók fő folyásirányával. Tagolt tereppel csak a Felső-Muraközben, a Muraközi-dombság területén találkozhatunk.

A folyó menti részeken kavicsból és hordalékos anyagból álló síkságok alakultak ki, amelyeket homokos hordalékréteg borít. A felszínt a meanderező folyók kanyarulatainak túlfejlődéséből kialakuló morotvák, zátonyszigetek szabdalják, környezetüket ártéri ligeterdők borítják. A laza üledéken kialakult, homoktalajjal fedett árterületek mezőgazdasági művelésre korlátozottan alkalmasak, részint a szabályozatlan folyó áradásai, részben a természetes növénytakaró (kocsányos tölgy, gyertyán) erőteljes terjeszkedése miatt.

A Muraközt délről határoló Dráva Dél-Tirol ma Olaszországhoz tartozó egyik gleccservölgyéből, San Candido (Innichen) mellől, 1175 m tengerszint feletti magasságról indul, és 750 km hosszú utat megtéve Ausztrián, Szlovénián és Horvátországon át, majd 135 km hosszan a magyar határ mentén haladva Almásnál egyesül a Dunával. A forrás és a torkolat közötti közel 1100 m szintkülönbség legnagyobb része a folyó felső szakaszára esik. A magashegységek glaciális vízháztartása következtében a folyó legalacsonyabb vízállásait a téli hónapokban éri el. A hó- és jégolvadás az Alpokban jellemzően késő tavasszal és kora nyáron okoz magas vízállásokat az innen eredő folyókon.

A 17. századra jellemző hűvös klíma – amelyre a későbbiekben még külön kitérünk – a mainál jóval kevesebb olvadékvizet csalt elő nyaranta a gleccserekből. A Dráva felső szakaszán kialakuló vízhiányt bőségesen ellensúlyozta a középszakaszának vízgyűjtő területeire kihulló jelentős (900–1000 mm/év) csapadékmennyiség, valamint a folyó szabályozatlan, a mainál lényegesen hosszabb (1160 km)³³ és kanyargósabb állapota, amely a vizek areális lefolyási sebességét csökkentette, tehát jelentős víztömeget tartott meg az adott térségben, meghatározó hatást gyakorolva Muraköz mikroklímájára, a gazdálkodás feltételeire és a közlekedési lehetőségekre.

A Dráva vízgyűjtő területe – a gleccserek visszahúzódásától és a folyam-szabályozásoktól eltekintve – jelentős geomorfológiai változást nem mutat a 16–17. századhoz képest, így kiterjedését illetően az elérhető legfrissebb (2011-es) adatok elfogadhatók.³⁴ A folyó jelenlegi vízgyűjtő területe összesen 40 120 km², ebből a Mura-torkolatig terjedő szakasz vízgyűjtője közel 31 ezer km²

³³ GYÖRGY–BURIÁN 2005: 32.

³⁴ Hydrographischer Dienst in Österreich 2011: 104.

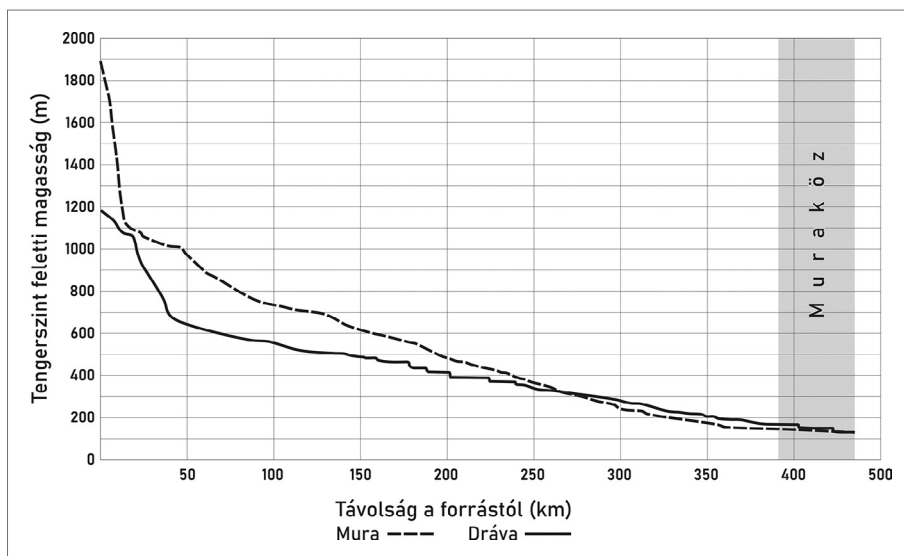
kiterjedésű. A Dunáig terjedő szakasz vízgyűjtőjéből ma 4946 km² található horvát és 4182 km² magyar területen. A folyó vízhozama a Mura torkolatánál kisvíz idején 670 m³/s, árvízkor 3100 m³/s. A kis- és nagyvíz közötti jelentős vízhozamkülönbség alaposan próbára teszi a folyó vízelvezető képességét, de ezt napjainkban a folyón kiépült³⁵ víztározós hidroenergetikai létesítmények kezelni tudják. A török időkben még szabályozatlan folyók árvízi vízfeleslege a környező földekre került, és mocsarakban, lápokban, nedves réteken pangott az év jelentős részében.

A középszakasz jellegű folyókra jellemző módon a Dráva is egyszerre építi és pusztítja partvonalait a folyómeder irányváltásainak megfelelően. Irányváltáskor a folyó sodorvonala a kanyarulat hosszabbik, homorú oldalához kerül közel. Itt a vízfolyás sebessége és kinetikus energiája megnő, a vízben szállított hordalékanyag nemhogy nem tud ülepedni, de a meder mélyülésével és a partszakasz rombolásával a sodrás további hordalékanyagot vesz fel. Ezzel szemben a kanyarulat másik, domború oldalán a vízfolyás lelassul, hordalékszállító képessége csökken, így az előző kanyarulatokból származó finomszemcsés lebegő, illetve nagyobb szemcseméretű görgetett anyag a sodrásból kiválik, felhalmozódik, part menti zátonysziget alakul ki, épül a part. A folyamat eredményeként a meder lassan vándorol. A kanyarulatok túlfejlődésével morotvák³⁶ keletkeznek, amelyeket természetes homokgátak zárnak el az élővíztől. Árvíz idején azonban e folyamatok felgyorsulhatnak, a folyó akár teljesen új utat is kereshet magának, amire Légrád egykori „partváltása” a legjobb példa. A település a 17. században még a Dráva bal partján feküdt, de a folyó lassan megközelítette a várost. A sorozatos árvizeknek kitett fontos kereskedelmi központ 1710-ben a Dráva medrének átterelésével³⁷ került át a jobb partra, földrajzilag a Dráva menti térséghez (Podravinához) csatlakozva.

³⁵ A Dráva felső és középső szakaszán Ausztriában 12, Szlovéniában 8, Horvátországban pedig 3 vízerőmű (Varasdnál, Csáktornyánál és Alsódomborúnál) létesült. Csak e három utóbbi vízerőmű jelentősen megváltoztatta a folyó alsóbb szakaszainak vízjárását, és nem mindig kedvező módon. A régi medrek vízhozama drasztikusan lecsökkent, ami jelentős hatást gyakorolt a környező élővilág állapotára. Varasdnál például a Dráva eredeti medrének vízhozama több mint 300 köbméter volt másodpercenként, amely jelenleg 10–12 m³ mindössze.

³⁶ *A mrtva voda* szláv eredetű szóösszetételből ered, ami magyarul holt vizet (vö. holtág) jelent.

³⁷ KALŠAN 2014: 11.

5.3. kép. A Mura és a Dráva folyó esési dinamikája forrásuktól az összefolyásig. Különösen a Dráva vízszintjeinél figyelhető meg a hidroenergetikai létesítmények miatt kialakult jellegzetes lépcsőzetes vízszintmagasság-változás

Megjegyzés: A kép érdekessége, hogy a légrádi összefolyásig mindkét folyó szinte azonos (469–470 km) hosszúságú utat tesz meg forrásától, így összevetésük egy ábrán, azonos skálázással megvalósítható.

Forrás: a grafikont SRTM-adatok alapján
térinformatikai elemzéssel készítette a szerző

A Dráva leghosszabb mellékfolyójaként a Mura négy országot (Ausztria, Szlovénia, Horvátország és Magyarország) érint 469 km hosszú útja³⁸ során. Ennek valamivel több mint egyötöd részén államhatárként is szolgál. A Drávához hasonlóan magas (1898 m) forrásból ered, első 15 km-es útján 5%-os eséssel szaladva Karintia csúcsai között (5.3. kép). Vízugyűjtő területe közel harmada a Dráváénak (14 109 km²),³⁹ ami jóval kisebb vízhozamot is jelent. Ez a Dráva torkolatánál átlagosan 166 m³/s. A magasabb tavaszi vízhozamot több tucat kisebb-nagyobb vízerőmű használja ki a folyó ausztriai szakaszán. A folyó középszakasz jellege Muraszerdahelytől (Mursko Središće) szembeötlő, feljebb

³⁸ Jelen topográfiai helyzet és a természetes vízmozgás útvonala figyelembevételével (a vízügyi létesítmények átvezetői csatornái mellőzésével) meghatározott érték.

³⁹ Hydrographischer Dienst in Österreich 2011: 104.

5.4. kép. Lefűzött és részben vagy teljesen feltöltött morotvák patkó alakú leképződései a Mura mentén Bottornytól északra

Forrás: Airbus Image 2023

– különösen az osztrák szakaszon – erősen szabályozott. Muraköz térségében a folyó a Drávához hasonlóan meanderező jellegű, számtalan szeget, zugot, morotvát alakítva ki a tájon. A lefűzött folyómedrek tömeges elrendeződésének nyomai főleg távérzékelési anyagok értékelésekor szembeötlő (5.4. kép).

A jelentősebb folyószabályozásokig a Mura és a Dráva főleg az áradást követő időszakokban vált leküzdhetetlen akadállyá, ezzel megfelelő védelmet biztosítva Muraköz számára a külső támadások ellen. A széles és sebes folyók az átkelést még az alacsonyabb vízállásnál kialakuló gázlóknál is jelentősen megnehezítették a mozgás lelassításával és annak könnyű felderíthetőségével. Észrevétlenül nagyobb csoportoknak szinte lehetetlen volt átkelni a folyókon, és ha meg is próbálkoztak ezzel, remek célpontot nyújtottak a part menti fedett les- és tüzelőállásban rejtőző védők számára.

A folyó menti ártereken, ingoványos, elmocsarasodott területeken csak megfelelő helyismerettel lehetett biztonságosan mozogni. A két folyó a helyi

lakosság számára ugyanakkor lehetőséget biztosított a közlekedési, szállítási igények kielégítésére is, sőt mint az 1536–1537. évi török támadások idején szükségessé is vált, a tömegesen menekülő horvátok számára a Dráván és a Murán kiépített kompátkelőhelyek és hajózási képességek lehetőséget biztosítottak az áttelepülésre, főként a Magyar Királyság délnyugati régióiba.⁴⁰

ÉGHAJLATI VISZONYOK

Az Oszmán Birodalom magyarországi hadjáratait vizsgálva szembeötlik az évi ciklikusság mintázata, a szigorú naptári menetrendhez kötöttség. A törökök nem folytattak jelentős hadi tevékenységet Kászim napja és tavaszi antipódusa között, vagyis novembertől április végéig. Ebben az időszakban seregeikkel téli szállásra vonultak, és csak a helyőrségek és várak védelmére maradtak kisebb egységek az elfoglalt területeken. Nyilvánvaló, hogy ez a kiszámíthatóság gyengítette a törökök stratégiai potenciálját, aminek kihasználásával a kevésbé előnyös helyzetben lévő ellenfél kedvezőbb helyzetet tudott kialakítani, amennyiben képes volt feltartóztatni vagy legalább lassítani a török csapatok előrenyomulását.

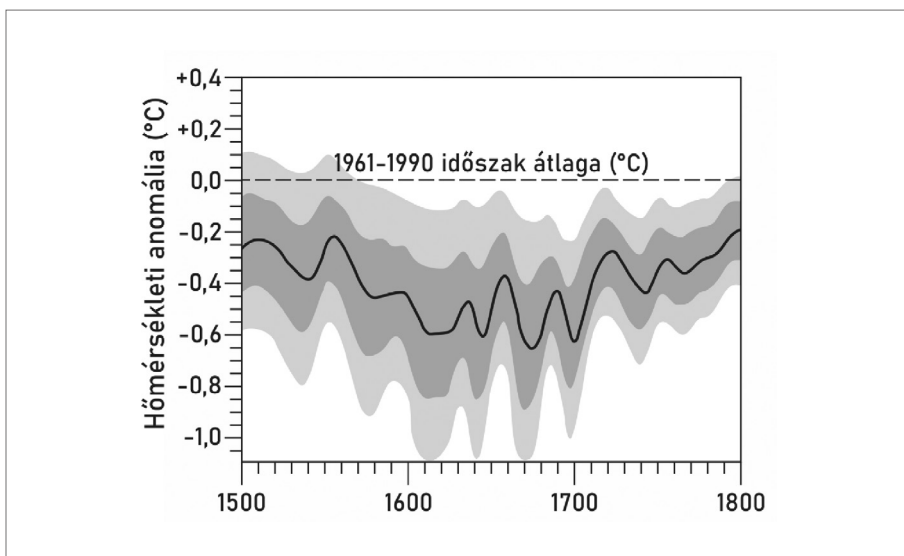
A jelenkor klimatikus viszonyaiból kiindulva nehezen érthető a törökök ódzkodása a téli évszaktól, hiszen minden más tekintetben magas fokú szervezethez tartoztak, tettek tanúbizonyságot, így az időjárási viszonyok sem okozhattak volna leküzdhetetlen akadályt. A 17. századra, különösen annak első felére azonban lényegesen zordabb telek voltak jellemzők, és az év többi részében is hűvös, csapadékos időjárás volt tapasztalható. A lehűlés zömmel az észak-atlanti térséget és az európai kontinenst érintette, tehát nem globális kiterjedésű hatásról beszélünk, ugyanakkor mivel időben jelentősen elhúzódott, Európa népeire nagy hatást gyakorolt.

A „kis jégkorszak” fogalmát először François E. Matthes⁴¹ vetette fel 1939-ben a hegyi gleccserek 14–19. századi előrenyomulásának vizsgálata során. Az éghajlati korszakhatárt illetően nem egységes a téma kutatóinak álláspontja. Egyes nézetek szerint a „kis jégkorszak” már a 14. század elején megkezdődött, míg mások a 16. század közepére teszik a lehűlés kezdetét⁴² (s. s. kép). A történeti éghajlati kutatások alapvetően két forrásból tudnak meríteni: egyrészt a

⁴⁰ KALŠAN 2014: 57.

⁴¹ François Émile Matthes (1874–1948) amerikai geológus, topográfus, klímakutató volt.

⁴² RÁCZ 2007: 68.

5.5. kép. Az 1961–1990 közötti nyári átlaghőmérséklethez viszonyított anomáliák a kis jégkorszak időszakában (a sötétebb sáv a 68%-os, a világosabb a 95%-os valószínűség intervalluma)

Forrás: MATTHEWS–BRIFFA 2005: 21

természeti archívumból (pollen- és üledékvizsgálatok, a fák évgyűrűinek vizsgálata), másrészt az antropológiai archívumból (történeti források, régészeti maradványok). Hiteles műszeres mérések adataira csak a 18. század második felétől támaszkodhatunk.

A lehűlést kiváltó okokat illetően számos teória látott napvilágot a meg-növekedett vulkanikus tevékenységtől a naptevékenységekben jelentkező változásokig, de az eredményt illetően ezek másodlagosnak tekinthetők. An-nál fontosabb a következmények és az összefüggések vizsgálata, vagyis azon kérdések tisztázása, hogyan hatott az éghajlatváltozás az európai hadviselésre, mely haderők tudtak a klímaváltozás új feltételeivel megbirkózni, és milyen következtetések vonhatók le jelen korunkra.

Az oszmán hadseregszervezés eredményessége évszázadokon át biztosította a birodalom szárazföldi terjeszkedésének katonai szükségleteit. Az archaikus, merev szervezeti felépítés, a mozgósítási képesség, a magas fokú szervezethez és fegyelem, továbbá a jelentős haderőméretek mellett is működő logisztikai

támogatás sikerré formálódott a hadszíntereken. A fejlődés hiánya és a kiszámíthatóság ugyanakkor lehetővé tette az európai haderőknek, hogy alkalmazkodjanak a török hadigépezethez, és kihasználják annak gyengeségeit. Ebbe a körbe tartozott a megváltozott klíma miatt szélsőségesse váló időjárási viszonyok kiaknázása.

A török hadseregnek jelentős távolságokat kellett leküzdenie akár a mag-, akár balkáni területekről hajtotta végre a mozgósítást. A közlekedés a korabeli viszonyok között még a többé-kevésbé kiépített utakon is a száraz időszakban volt ideális. Télies időjáráshoz a törökök nem rendelkeztek megfelelő szállítóeszközökkel. A vízi szállítás feltételei a folyók befagyásával lehetetlenültek el, a szárazföldi szállításához használt igavonók, a hadakozáshoz szükséges csatamének és az élelmezéshez terelt lábasjóságok takarmányozási szükséglete helyben már nem volt megoldható, így az is szállítási igényként jelentkezett, sőt még az állatok itatása is problémát jelentett. A katonák megfelelő elszállásolása is kérdésessé vált, hiszen a sátrak fűtéséhez tüzelőanyagot is kellett volna szállítani vagy gyűjteni. Ez tovább lassította a sereg mozgását. A magyarországi hadjáratok során a török főszereg a pihenőket és a kényszerű megállásokat figyelembe véve napi 10–15 km-t tudott előrehaladni. A visszaúton ez a menetsebesség felgyorsulhatott akár napi 30–40 km-re is, igaz ekkor a felszerelés és a poggyász jelentős részét már nem kellett szállítani, sőt olykor még a hadieszközök egy részét is hátrahagyták.

A korabeli feljegyzések alapján kirajzolódó kép szerint az európai hadseregek vezetői tisztában voltak a törökök naptárkövető hadviselésével, így az ellenség nagyobb seregeinek mozgását megpróbálták minél inkább lelassítani, feltartóztatni. Az így okozott idővesztéssel csökkenteni tudták a törökök hadművelleti időablakát. Szulejmán Bécs ellen irányuló második hadjárata során a török főszereg a Magyar Királyság területére lépve tudatosan kerülte az időrabló összecsapásokat, így az útba eső erősségeket elkerülte. A szultán csapatai még így is viszonylag későn, augusztus közepére érkeztek meg Kőszeg vára alá. A túlerővel szemben a vár néhány napig, legfeljebb egy hétig tarthatott volna ki. A lófarkas zászló kitűzésével végül három hetet sikerült elbajlódniuk a törököknek, amiben a csapadékosra forduló időjárás is közrejátszott. Az ostromsáncokban összegyűlő víz, a csuszamlós, sáros talajfelszín erőteljesen visszavetette a támadó fél által indított rohamok dinamikáját.

A legerőteljesebb lehűlés a 17. században jelentkezett, zord teleket és hűvös, csapadékos nyarakat okozva. Telente a Kárpát-medence minden vízfolyása

befagyott, még a Duna is (1594–1595; 1601–1602; 1607–1608). A megnövekedett éves csapadékmennyiség országszerte áradásokat hozott, az égbolt szinte állandó felhőzöttsége visszavetette a termésmennyiségeket. A melegigényes búza aránya, különösen az északi megyék növénykultúrájában, elvesztette addig meghatározó szerepét, helyét a rozs vette át.⁴³ A csapadékos, magas páratartalmú időszakok különösen kedveztek a fertőző betegségek, járványok kialakulásának.

Míg az oszmán főserge a téli szállásán tartózkodott, addig a magyar csapatok a török helyőrségek katonáival csaptak össze, kihasználva a téli körülmények által megváltozott terepviszonyokat. 1587 februárjában a koppányi bég katonáinak támadását verték vissza Zrínyi (IV.) György kanizsai főkapitány és Nádasdy Ferenc főnemes csapatai, majd a befagyott Balatonon átkelve Koppányig (ma Törökkoppány) meg sem állva elfoglalták a várat, s a béget, fekete Alit is fogságba ejtették. A téli hadviselés előnyeit Zrínyi Miklós is kihasználta, amikor 1664 telén eszéki hadjárata során 22 ezer fő magyar, horvát és német katonából álló seregével Berzencétől kiindulva a Dráva mentén betört a hódoltsági területre, visszafoglalta Babócsát és Barcsot, majd Szigetvár érintésével Pécsét vette körül. A befagyott Dráván átkelve annak törökök által épített, stratégiai jelentőségű fahídját is felégette.

A hűvösebb klíma az egész országban érezte hatását, a területi eltérések a maival megegyező hőmérsékleti és csapadékeloszlást, napfénytartamot, uralkodó széljárási és orográfiai sajátosságokhoz hasonló eloszlást mutattak. Muraköz az aszálynak legkevésbé kitett, úgynevezett „előalpesi” mérsékelt hűvös és csapadékos mikroklimájának köszönhetően csekélyebb mértékben szenvedte meg a klimatikus viszonyok változását. Bár az Alpokból a gleccserek növekedése miatt kevesebb víz érkezett a késő tavaszi, kora nyári olvadások során, ami némileg csökkentette a zöldárak kialakulásának veszélyét, az év folyamán lehulló jelentős csapadékmennyiség okozhatott áradásokat a Dráván és a Murán.

A TÁRSADALMI TÉNYEZŐK ÉRTÉKELÉSE

Magyarország társadalmi, jogi, gazdasági és politikai berendezkedése a török hódoltsággal a kései feudalizmus korszakába lépett. Az addig is tapasztalható regionális különbségeket az ország három részre szakadása felerősítette. Demográfiai

⁴³ LADÁNYI 2002: 201.

és termelési viszonylatokban a hódoltsági területek és a végvárövezetek voltak a leginkább kitettek a negatív hatásokkal szemben, ami szükségszerűen az érintett régió elnéptelenedéséhez, a településhálózat felbomlásához vezetett.

A *Tabula Hungariae*, avagy Lázár-térkép vizsgálatakor az egykori településnevek nemcsak a latin és német kiejtéshez igazodó írásuk miatt nehezen azonosíthatók, hanem azért is, mert jó néhány ezek közül a török időkben elnéptelenedett, megszűnt létezni. A hódoltság azon területei, ahol a népesség leginkább megszenvedte az általános biztonság hiányát, a megélhetés és a gazdálkodás romló feltételeit, a megműveletlen területek miatt kimaradó terméseket, a szegényes táplálkozás miatt kialakuló betegségeket, a kettős adóztatást, a hadisarcok kivetését, a rekvirálásokat, emberrablásokat, illetve a kötelező kényszermunkákat, gyakorlatilag teljesen elnéptelenedtek. Megjegyzendő, hogy a hódoltsági területen, valamint a végvidékek körzetében nem kizárólag a török csapatok zaklatták és fosztogatták a helyi lakosságot. A dézsmálásból, az ingyenes szolgáltatások igénybevételeből (előtartás/forspont), a hadiadó (katonatartás/porció) kivetéséből a császári zsoldoscsapatok is kivették részüket. A népességvándorlás a zavarkeltésben jeleskedő irreguláris erők, főleg a tatár hordák tevékenysége miatt gyakori jelenségnek számított a Kárpát-medencében és annak környékén.

Bár a török hódoltság alföldi területei a térképen viszonylag jelentős kiterjedésűeknek tűnnek, ezek elnéptelenedése, a természeti tényezőknél említett hűvös és csapadékos klíma, a szabályozatlan folyók által elárasztott és az év legnagyobb részében terméketlen földek miatt lényegében nem hajtottak számottevő hasznot az Oszmán Birodalom számára. Ezzel szemben kedvezőtlen tényezőt jelentettek a menetvonalak kényszerű megnövelésével az értékes észak- és nyugat-magyarországi területek elérésekor.

Szerencsés fekvésének és a Zrínyiek hathatós katonai és politikai fellépésének köszönhetően Muraköz ezen idő alatt a Magyar Királyság viszonylag nyugodt régiójának számított. A térség prosperitása a Zrínyi-korszakkal hozható összefüggésbe, mivel ezt követően jelentős népességfogyatkozásról számolnak be a felmérések⁴⁴ (1638-ban 15 865 fő; 1672-ben 13 221 fő; 1692-ben 8814 fő). Viszonyításképpen: Muraköz jelenlegi lakosságszáma 118 426 fő, amely 165 fő/km² népsűrűségével a Horvát Köztársaság legsűrűbben lakott részévé teszi.⁴⁵

⁴⁴ KALŠAN 2014: 139.

⁴⁵ KALŠAN 2014: 11.

TÖRTÉNELEM, NÉPESSÉG, TERÜLETI IGAZGATÁS

Muraközről és népéről, a „Mura és Dráva között fekvő Szent Mihály földjén lakókról” először egy 1203-ban keletkezett levélben tesznek említést.⁴⁶ Az Árpád-házi uralkodók alatt kialakuló vármegyerendszerben Muraköz területe Zala vármegyéhez tartozott, jóllehet egyházigazgatási vonatkozásban a veszprémi és a zágrábi püspökség között egyet nem értés alakult ki a 13. század közepén. Az viszont vitán felül állítható, hogy e terület nem tartozott a szomszédos Stájerországhoz.

Zala vármegye közigazgatásilag hat alsóbb szintű egységből, járásból állt,⁴⁷ nevezetesen a Kapornaki járásból, a Szántói járásból, a Tapolcai járásból, az Zalaegerszegi járásból, a Lövői járásból és végül a Muraközi járásból. A Kapornaki járás ezen túlmenően „Nagy” és „Kis” járásra oszlott. Előbbinek a déli határát a Mura jelölte ki, s így a Muraközi járással volt határos. Muraköz 1546-tól 1691-ig a vármegye legnagyobb összefüggő birtoktesteként a Zrínyiek birtoka volt. A félsziget tulajdonba vétele a szigetvári hős Zrínyi (IV.) Miklós horvát–szlavón bán érdeme, aki néhány évvel Buda török kézre kerülése után tette át székhelyét Csáktornyára, Muraköz központjába. A település a Hahót nemzetségbeli Csákról kapta nevét, aki a 13. század közepén épített itt toronyszerű erődítményt. A város gyakran cserélt gazdát történelme során, mire végül a Zrínyi családhoz kerülve fényesebb napjai megkezdődhettek.

Muraköz 16–17. századi településszerkezetére a sűrűn elhelyezkedő, csekély lélekszámú falvakból álló településforma volt jellemző, néhány jelentősebb községgel kiegészülve. A térség kereskedelmi, gazdasági és kulturális központjává már a Zrínyiek idejében is Csáktornya szolgált, és jelenleg is székhelye a horvátországi Muraköz megyének Čakovec megnevezéssel. További fontos kereskedelmi központnak számított a vizsgált korszakban Murszerdahely (Mursko Središće) és Perlak (Prelog). Külön említést érdemel a Mura és a Dráva összefolyásánál található Légrad (Legrad), amely település 1710-ig földrajzi értelemben is szerves része volt Muraköznek. A Dráva ekkor egy jelentős áradás hatására új főmedret keresett magának. Azóta balról kerüli meg a középkor óta lakott, várral megerősített helyet. A vár ellenálló képességét a törökök többször

⁴⁶ KALŠAN 2014: 25.

⁴⁷ Később, a népességszám szerencsés növekedésével, Zala megye belső közigazgatási határait új, 12 járásból álló felosztás szerint szervezték át, többé-kevésbé igazodva a régebbi járáshatárokhöz. A Muraközi járást ekkor nagyjából két egyenlő részre, a Csáktornyai és a Perlaki járásra osztották föl. Légrad ekkor a Nagykanizsai járáshoz került.

próbára tették. Először 1540-ben, majd rövid időre elfoglalva 1577–1579 között. A muraközi védelmi rendszer legkeletibb erődítményeként Légrád nemcsak a félsziget, de a nyugati tartományok védelmét is biztosította. Kiemelt jelentőségét felismerve 1567–1572 közötti megerősítéséhez nemcsak I. Miksa magyar király, de a stájer rendek is jelentős összeggel hozzájárultak. A törökök mellett a természet erői is pusztították a várat. A meanderező Dráva 1661-re oly mértékben megközelítette, sőt alá is mosta az erődítményt, hogy szükségessé vált egy új helyszín kiválasztása, amely átveheti Légrád erődítményének szerepét.⁴⁸ E helyszínt Zrínyi Miklós jelölte ki Légrádtól légvonalban 3,5 km távolságban, északi-északkeleti irányban, egy, a környezetétől alig 20 m-re kiemelkedő magaslaton, ahol saját költségén igen rövid idő alatt építtette fel az erődöt, amelyet ma Zrínyi-Újvárként ismerünk.

Néhány további, a korabeli részletes térképeken már felbukkanó muraközi települést érdemes csak felsorolásként megemlíteni (zárójelben a mai horvát névváltozattal): Alsódomború (Donja Dubrava), Belica (Belica), Bottornya (Podturen), Damása (Domašinec), Dékánfalva (Dekanovec), Drávadiós (Orehovica), Drávanagyfalu (Strahoninec), Drávaszentmihály (Mihovljan), Drávavásárhely (Nedelišće), Felsőmihályfalva (Gornji Mihaljevec), Kisszabadka (Mala Subotica), Kotor/Kottori (Kotoriba), Légrád (Legrad), Muracsány (Goričan), Murakirály (Murski Kraljevec), Murasiklós (Vratišinec), Muraszentmária (Sveta Marija), Muraszentmárton (Sveti Martin na Muri), Muravid (Donji Vidovec), Stridóvár (Štrigova), Szelence (Selnica), Szentilona (Šenkovec), Víziszentgyörgy (Sveti Juraj na Bregu), Zalaújvár (Pribislavec), Zrínyifalva (Kuršanec). A mai Szlovénia területéhez tartozó muraközi falvak pedig a következők: Murafüred (Gibina), Kopriva, Ráckanizsa (Razkrižje), Ligetfalva (Šafarsko), Sprinc (Šprinc), Végfalva (Veščica).

KATONAI IGAZGATÁS

A drinápolyi békét követően a Magyar Királyság fennhatósága alá tartozó területek katonai igazgatását az országos mellett kerületi főkapitányságokkal oldotta meg a központi hatalom. A kerületi főkapitányok a hatáskörük alá rendelt kerület vármegyéinek hadügyi kérdéseit irányították, és a nemesi, vármegyei, városi

⁴⁸ ZÁGOREC-CSUKA 2020: 83.

csapatok, valamint a rendek által megszavazott hadiadóból fizetett néhány száz lovasból és gyalogosból álló, közvetlenül személyüknek alárendelt haderő felett rendelkeztek.⁴⁹ A Magyar Királyság és a vele határos osztrák örökös tartományok területét, továbbá a német birodalom oltalmazását szolgáló végvári védelmi rendszert hat kerületre osztották (zárójelben a központ megnevezésével):

1. felső-magyarországi főkapitányság (Kassa);
2. bányavárosi, avagy alsó-magyarországi főkapitányság (Érsekújvár, majd 1663-tól Sempte és Lipótvár);
3. a Duna és a Balaton közötti főkapitányság (Győr);
4. a Balaton és a Dráva közötti főkapitányság (Kanizsa, majd 1600-tól Egerszeg);
5. vend (avagy szlavóniai) főkapitányság⁵⁰ (Varasd);
6. horvát főkapitányság (Károlyváros).

A középkori és kora újkori Magyar Királyságot gyakorta a keresztény Európa védőpajzsának (*Antemurale Christianitatis*) nevezték. Különösen igaz ez az állítás Zala vármegyére, s azon belül is Muraközre. A katonai igazgatási rendszerben Muraköz a kanizsai főkapitányság alá tartozott. Kanizsa 1600. évi török megszállását követően a zalai végvárak irányítását (Légrád, Csáktornya, Lenti, Szécsisziget, Sümeg) a Balaton és a Dráva közötti főkapitányság Egerszegre (Zalaegerszeg) helyezte át.⁵¹

A törökök nem véletlenül tulajdonítottak kiemelt jelentőséget Kanizsa megszerzésének. Szigetvár 1566-os eleste után a kanizsai vár volt a következő jelentős akadály a nyugati irányú terjeszkedés útjában. A vár megerősítésével és a várőrség létszámának közel 4000 főre történő emelésével vilajetközponttá vált ez az erősség a délszláv származású Murat pasa irányítása alatt. Zala vármegye egyfajta „ütköző miniállamként” tartotta vissza az oszmánok további terjeszkedését. A török hódoltsági területekről rendszeresek voltak a portyázó támadások, amelyek a nagyobb hadjáratok szünetében is lekötötték a végvárak védelmi rendszerét. A bizonytalan helyzetben az érintett települések még a végvárak környékén is hajlandók voltak mindkét irányba adózni a fosztogatások elkerülése érdekében.

Muraköz ezekben az időkben majdhogynem a béke szigete volt, és a viszonylagos nyugalomnak köszönhetően Zala megye legsűrűbben lakott területe

⁴⁹ PÁLFFY 1997: 257.

⁵⁰ Három alkapitányság (kaproncai, körösi, ivanicsi) tartozott alá.

⁵¹ TURBULY 2000: 24.

maradhatott.⁵² A Zrínyiek saját vagyonukból áldoztak a térség védelmére, politikai szövetségeseket kerestek, és megfelelő diplomáciai manőverekkel biztosítani tudták birtokaik nyugalmát s ennek következtében prosperitását, ami értelemszerűen a védelmi költségek előteremtése okán is létkérdés volt.

EGÉSZSÉGÜGYI HELYZET, HADRAFOGHATÓSÁG

A 16–17. századot megelőzően gyakran alakultak ki tömeges megbetegedések a Magyar Királyság területén, jóllehet az 1347–1351 között dúló európai pestisjárványhoz képest ezek jóval kisebb méretű pandémiák voltak. A tífusz és a pestis rendszeres kísérője volt a nagy emberáldozatokkal járó fegyveres összecsapásoknak. A járványos megbetegedésekre hatékony gyógymód nem lévén a fertőzött területekről elvándorló lakosság óhatatlanul elősegítette a kórokozók további terjedését. A hadakozások időszakában a népesség általános egészségügyi állapota is leromlott. A szükségesnél alacsonyabb kalóriabevitel, az egyoldalú táplálkozás, az egészségtelen lakókörnyezet és higiénia a nem járványos megbetegedések kialakulását is elősegítette. Az ütközetekről hazatérő katonák különféle kórokozókkal fertőzték meg a lakóhelyükön élőket, az ebből kiinduló pandémiák sokszor nagyobb veszteséggel jártak, mint ahányan a csatatéren estek.

Az általános hadrafoghatóságot illetően a tanulmány írásakor nem álltak rendelkezésre megbízható adatok. A népesség ilyen jellegű felmérése ebben a korban nem volt jellemző. Dokumentált forrásként a katonai szolgálatra kötelezettek száma lehet kiindulási alap. Vladimir Kalšan kutatásai nyomán⁵³ két jegyzékről tudunk a muraközi nemesek birtokai felsorolásával, külön feltüntetve a birtoknagyság szerinti katonai kötelezettséget is. Az 1672. évi keltezésű jegyzéken mindösszesen 482 katonát kellett a muraközi nemeseknek kiállítaniuk, ebből 198 lovas katonát és 284 gyalogost. A másik, 10 évvel később kiállított jegyzék összesen 395 katonára (238 lovas és 154 gyalogos) kiállítását írta elő. A katonai szolgálattért meghatározott mértékű majorsági haszonélvezeti jog volt a járandóság. Közvetlen háborús veszély esetén, a király vagy a bán által elrendelt mozgósításra az egyházi és világi méltóságok, nemesek és mindennemű földbirtokosok kötelesek

⁵² TURBULY 2000: 25.

⁵³ KALŠAN 2014: 140.

voltak 10 kéményenként (majorság) 1-1 jól felfegyverzett lovas katonát kiállítani, továbbá kéményenként két gyalogos katonát is. Ha valamely birtokosnak több vármegyében volt birtoka, akkor katonáit a rezidenciájának megfelelő vármegye zászlaja alatt kellett összegyűjtenie. A mozgósítás elrendelését követően azon birtokosok ellen, akik a megadott gyülekezési helyen és időben nem jelentek meg, vagy jobbágyaikat a meghatározott számban és felszereléssel nem állították ki, eljárást indítottak, amelynek eredményeként birtokaikat elveszíthették.⁵⁴

GAZDASÁGI VISZONYOK

A kései feudalizmusra jellemző termelési, gazdálkodási viszonyokban jelentős területi eltérések mutatkoztak a kora újkori Magyarországon. A hódoltság területekre, különösen a khász városok (a későbbi mezővárosok) környékére jellemző *monokultúra*s termeléssel ellentétben Muraköz lakói *polikultúra*s gazdálkodást folytattak, ami lehetőséget biztosított az önellátás megszervezésén túl a magasabb szintű kereskedelem váltakozó szükségleteinek diverzifikált és nagyobb hatékonyságú kielégítésére, piaci értékesítésre alkalmas felesleg előállítására.

A Mura és a Dráva hordalékkúpján kialakuló földek mezőgazdasági eltartó-képessége a jó természeti adottságoknak (mérsékelt hűvös, csapadékos, kiegyensúlyozott éves hőmérsékleti ingadozású klíma, tápanyagban gazdag talaj) köszönhetően a korabeli viszonyokhoz képest magasnak számított. A szántókon és legelőkön folyó gazdálkodást a dombvidéki részeken szőlő- és bortermelés egészítette ki. Jellemzőnek mondható még a gyümölcsstermesztés, az állattenyésztés és a lefűzött morotvákban, gyalmostavakban kialakított haltenyésztés, illetve a fokgazdálkodás, amely utóbbi nyomait elsősorban a Dráva mentén kutatták,⁵⁵ de ez a halászati tevékenység része lehetett az azonos fluvialis szakaszjellegű Murának is. A két meghatározó folyó főágain nyílt vízi és tanyahalászattal is foglalkoztak. A halászati tevékenység nemcsak a helyben élők élelmezését biztosította, a felesleg értékesítésével (elsősorban az osztrák tartományokban) biztos bevételi forráshoz jutottak a térség gazdálkodói.

A vizek jelentősége a termények szállításában is megmutatkozott. Az ehhez szükséges közlekedési eszközök (sajka, csónak, ladik, dereglye, tutaj stb.) építéséhez a faanyagot a folyó menti tölgyesekben termelték ki, a vasalkatrészek

⁵⁴ KALŠAN 2014: 144.

⁵⁵ VAJDA 2001.

(szeg, iszkába) elsősorban az osztrák tartományokból származtak. A folyóvízi kapcsolat az örökös tartományokkal nemcsak a kereskedelmi tevékenységet könnyítette meg, de a stájer rendek által felajánlott hadi felszerelés és utánpótlás szállítását is. Az erdőgazdálkodás biztosította a közlekedési eszközök és az építkezések alapanyagát, beleértve a gyorsan kialakított vagy megerősített erődítmények (Zrínyi-Újvár, a kanizsai vár) falait és bástyáit is. Mindezekon túl a folyók hordalékában viszonylag magas volt a nemesfémek előfordulása, bár ennek volumenéről nincsenek adatok, aranymosással mindenestre foglalkoztak a folyópartokon.

Muraköz legközelebbi hazai kereskedelmi kapcsolatát Kanizsa biztosította, ahol a térség legnagyobb marha- és gabonavásárait tartották. Az áruk jó része innen indult Horvátországba, gyakran egészen a tengerpartig, sőt még Vencelcébe is. A vágásra érett marha legfontosabb felvevőpiacát ekkor Ausztria, Dél-Németország és Észak-Itália jelentette. A nyugati felvásárlópiacokon jó haszonnal lehetett értékesíteni a lábon kihajtott jószágokat, elsősorban marhát és lovakat.⁵⁶ A térség fő bevételi forrását a török időkben leginkább ez jelentette. Az élő állatok kivitelén túl feldolgozott gabonatermékek is jutottak Muraközből az örökös tartományokba, amihez a sebes folyókon úszó vízimalmokkal (hajómalomokkal) őrölték meg a búzát és a rozst.

A kanizsai piacon a terményeken és a lábasjószágokon kívül drávai hallal, erdei gyümölcsökkel és gombákkal, tejtermékekkel, tojással, valamint ruhá- neműkkel, háztartási eszközökkel, fazekas- és bognártermékekkel, bútorokkal és járművekkel is kereskedtek. A magyarok mellett szép számmal fordultak elő horvát, dalmát, szlovén és osztrák kereskedők, főképp vevői oldalról. Kanizsa török megszállását követően az árucseré súlypontja Lendvára tevődött át.

Az intenzív gazdasági élet egyik fokmérője, ha az adott térségnek saját hossz- vagy űrmértéke alakul ki, hiszen ahol nincs jelentős termelés, ott mérnivaló sem akad. A régi magyar űrmértékek vonatkozásában a cseber (vagy csöbör) általánosan alkalmazott mértékegységnek számított, pontos mértékét azonban nem sikerült szabályozni, így az vidékenként jelentősen eltérő volt. Általában egy cseber 64 pozsonyi iccének⁵⁷ felelt meg, a *muraközi cseber* viszont 56 icc-vel volt azonos.⁵⁸

⁵⁶ Az egykor híres, mára sajnos megfogyatkozott állományú *muraközi ló* csak jóval később, a 19. század végén jelent meg a térségben.

⁵⁷ Folyékony termékek mennyiségének mérésére alkalmazott űrmérték, jellemzően 7-8 dl-nek felel meg.

⁵⁸ MILHOFFER 1904: 239.

Muraköz gazdálkodását elemezve megállapíthatjuk, hogy az lényeges összetevője volt a térség védelmi potenciálja kialakításában, mivel az ezzel kapcsolatos kiadások biztosítása a földet birtokló felelőssége volt. Az Oszmán Birodalom erőszakos magyarországi terjeszkedésének megállítása rendkívüli terhet rótt a végvidékek földesuraira. Magyarország erélytelen, olykor az oszmánokkal is különalkukat kötő Habsburg-házi uralkodói vonakodva támogatták a végvidékek katonai önszerveződéseit, így a Zrínyiek rendszerint saját jövedelmükből állták a védelmi költségeket. A család újabb birtoktestek bevonásának lehetősége híján csak a megmaradt birtokállomány bevételeit tudta e célra fordítani, amely csak jó gazdálkodással volt biztosítható. Az ország kevésbé szerencsés részein, ahol a biztonságos termelés feltételeit nem tudták fenntartani, a hadakozás fenntartásához szükséges bevételeket továbbra is rablógazdálkodással teremtették elő. A török hadsereg meghatározó ütőerejét képező reguláris lovasság (szpáhik) zsoldját a meghódított földeken kiosztott birtokból (tímár) befolyó bevételek jelentették, amely azonban csak rövid időre, a fegyveres szolgálat időszakára járt.

ETNIKAI ÉS VALLÁSI VISZONYOK

Muraköz etnikai térképét különösen a török időkben gyakran előforduló népességvándorlások miatt nehéz egyértelműen és pontosan megrajzolni. A legvalószínűbb állapot szerint⁵⁹ Muraköz legnagyobb részét az újkorban szlavónok (tótok) és horvátok lakták, főként a kisebb falvakban, majorságokban, míg a nagyobb településeken (Csáktornya, Perlak, Alsódomború) jelentősebb volt a magyar és német ajkú lakosság aránya. A nemzetiségi hovatartozás ezekben az időkben kevésbé volt fajsúlyos vagy konfliktusképző tényező, mint például a vallási, illetve felekezeti, továbbá a társadalmi elitben a hatalmi vagy politikai különbözőség. A Zrínyiek, ahogy a Magyar Királyság más, nem magyar nemzetiségű nemesei is, egyfajta hungarus-tudattal rendelkeztek, ami az eredendő etnikai hovatartozás kérdését másodlagossá tette.

A Zrínyiek cselekedeteit, különösen a szigetvári vértanú és leszármazottjai vonatkozásában, mindkét nemzet, úgy a horvát, mint a magyar, saját történelmi hagyományának, kulturális örökségének tekinti. Különösen igaz ez Zrínyi (VII.) Miklósról, akire haditettei, magyar nyelvű írói-költői munkássága és

⁵⁹ ÓRI et al. 2021: 16.

hadtudományi értekezései révén az egyik legkiemelkedőbb magyar történelmi személyiségként tekinthetünk. Igaz ez akkor is, ha nemzetiségi gyökereiről maga Zrínyi is akképp vall barátjának, Ivan Ručicnak egy 1658-ban írott levelében, hogy: *Ego mihi conscius aliter sum, etenim non degenerem me Croatam et quidem Zrinium esse scio*.⁶⁰ Zrínyi tehát tisztaban volt családjának horvát származásával, de kivételes műveltségének és politikai éleslátásának köszönhetően világosan felismerte a magyar és a horvát nemzet sorsközösségét és baljós jövőképét az Oszmán Birodalom aggasztó terjeszkedésével szemben. Ez az egzisztenciális fenyegetettség felülírt minden nemzetiségi feszültséget és konfliktust.

Vallási, felekezeti kérdésekben némileg összetettebb képet kapunk a 17. század eleji állapotok felvázolásakor. A század elején javában zajlott a még I. Rudolf idején elkezdődött és II. (Habsburg) Ferdinánd által is messzemenőig támogatott ellenreformáció. Ha nem is olyan mértékben, mint az örökös tartományokban és az észak-magyarországi területeken, a katolikus megújulás a Magyar Királyság dél-dunántúli részein is töretlenül haladt előre. Kanizsának, a kálvinizmus dél-dunántúli központjának török kézre kerülésével a reformátusok nyugatabbra szorultak, ami felekezeti konfliktusokhoz vezetett a helybeli lutheránusokkal a Mura és a Rába közötti térségben.⁶¹ A vallási ellentétek, a török portyázások, majd a törökök és a Habsburg-uralkodó által is beszédetett adó elől a térség szlovén nemzetiségű lakossága Somogyba vándorolt.⁶² Ezek a belső migrációs jelenségek nem számítottak különlegesnek a Magyar Királyság területén.

Az ellenreformációt ösztönző uralkodói nyomásnak a dél-dunántúli térség majd minden földesura engedett. A felekezetváltás a Zrínyi-családban is bekövetkezett a 17. század elején. Zrínyi IV. György (1549–1603) még lutheránusként alapított nyomdát Drávavásárhelyen 1570-ben, ahol protestáns vallásos tartalmú munkák jelenhettek meg horvát nyelven. Fiai – (VI.) Miklós és (V.) György, a költő-hadvezér apja – is buzgó protestánsok voltak, ám Pázmány Péter erélyes rekatolizációs fellépésének hatására mindkettejük a római katolikus egyházhoz tért meg. A hamar elárvult Zrínyi (VII.) Miklós már katolikus szellemben nevelkedett Pázmány Péter által. Zrínyi későbbi megnyilatkozásaiban magát értelemszerűen pápistának vallotta, a felekezeti hovatartozásnak azonban különösebb jelentőséget nem tulajdonított, legalábbis erről vall a pozsonyi országgyűlésén 1662-ben a protestáns felekezetűekhez intézett kiszólása: „Én másvallású vagyok, de a

⁶⁰ BOBORY 2018: 84.

⁶¹ MAYER–MOLNÁR 2008: 151.

⁶² KOZÁR 1996: 159.

kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem az én sérelmem. Volna bár százezer pápista mellett százezer luteránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők együtt megmentenék a hazát.”⁶³ A keresztény felekezetek közötti konfliktusok (erőszakos áttérítések, templomfoglalások, üldöztetés) hivatalosan a linzi békével értek véget 1645-ben, amely az uralkodó által garantált szabad vallásgyakorlást tette lehetővé Magyarországon.

A KATONAI TÉNYEZŐK ÉRTÉKELÉSE

Bizonyos nézetek szerint a katonai tényezők vizsgálata a társadalmi tényezőkhez tartozik, mint ahogy tudományrendszertani besorolás szerint a hadtudomány a társadalomtudományhoz. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni azt, hogy a katonai tényezők vizsgálatának alapját (ahogy az a hadtudomány esetében is igaz) a háborúk és mindennemű fegyveres konfliktusok lényegének, típusainak, keletkezése és eszkalálódása okainak elemzése és kutatása során felhalmozódott interdiszciplináris ismeretrendszernek kell képeznie. Így jóllehet az előzőekben taglalt természeti és társadalmi tényezők értékelése is sajátos, katonai nézőpontból történt, a továbbiakban ezek szintézisével, a fegyveres erők alkalmazásának követelményeit és lehetőségeit kiemelten kezelve, magasabb értékelési szintre lépünk.

Adott térség katonaföldrajzi értékelése során külön megvilágításba helyezzük mindazon természeti és társadalmi jellemzőket, amelyek a biztonságot közvetlenül fenyegetik, és kiemelten hatnak a fegyveres küzdelemre, illetve a háborúkra.⁶⁴ A katonai tényezők vizsgálatánál a korszak hadászati jellemzői figyelembevételével célszerű vizsgálni a hadviselő felek fegyveres erőinek összetételét, a kor színvonalához viszonyított fejlettségét, az erők elhelyezkedését és reagálóképességét, a hátszági kapacitásokat, a népesség hadrafoghatóságát, a katonai utánpótlási és egyéb infrastruktúra-elemek állapotát, a hadszíntér-előkészítés helyzetét és a katonai vezetés szervezettségét.

A földrajzi összefüggések feltárását stratégiai szintű megközelítéssel indítjuk, részletesen elemezve a vizsgált térség adott korszakra jellemző geopolitikai,

⁶³ PINTÉR 1931: 389.

⁶⁴ SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2019: 43.

hadászati összefüggéseit. Jelen tanulmányban elsődlegesen Zrínyi-Újvár keletkezésének és rövid idejű fennmaradásának időszakára fókuszálunk, természetesen kitérve az előzmények és a következmények felvázolásához szükséges évtizedekre, esetenként egy-két évszázadra.

A természeti tényezők értékelésénél már kitértünk a klimatikus viszonyok hadviselést befolyásoló jellemzőire. A kedvezőtlen időjárási körülmények között (csapadékosabb, hűvösebb évszakok) a törökök nem tudtak eredményesen hadakozni, ezért ha lehetett, kerültek ezen időszakokat. A hadjáratokra épülő hadviselésnek az európai hadszíntéren jól bevált rendje alakult ki, amely főbb vonalakban a kora tavaszi mozgósításból, a hadtápellátás megszervezéséből és a raktárak felvonulási útvonalak mentén történő feltöltéséből, valamint a hadsereg meghatározott irányok mentén történő mozgatásából állt. Az európai hadjáratokhoz szükséges jelentős emberi erőforrást elsősorban a birodalom balkáni területei biztosították. A kiképzés és a felkészítés is jórészt itt zajlott, akárcsak a fegyverek és a tűzszerszözök előállítása, karbantartása.

Muraköz korabeli hadászati jelentőségének formálódásához általános földrajzi helyzete és természeti adottságai együttesen járultak hozzá. Ennek talaján lehetett olyan politikát folytatni, amely nemet mondhatott a külső hatalom által oktrojált államirányítási berendezkedésre. Negatív példaként említhető a balkáni államok önállóságának elvesztése, amelyek kezdeti látszólagos autonómiájuk mellett az Oszmán Birodalom európai terjeszkedésének fő erőforrásaivá váltak. A vazallusállamok sorsa végül a teljes birodalmi betagozódás volt.

Ruméliából, az európai hadjáratok kiindulópontjából, ahol az oszmán hadsereg mindennemű utánpótlását és téli szállását biztosította, két fő stratégiai szintű mozgási folyosót jelölt ki a Pannon-medence a hadseregek mozgatására. Az egyik a Duna menti síkság, amely széles, vízi közlekedésre alkalmas folyóvizével könnyű megközelítést biztosított az 1541-től török kézen lévő Budáig és az 1543-tól török végvárként megerősített Esztergomig. A másik irányt az Alpokból bőséges csapadékvizet szállító folyamrendszer tagjainak, a Szávának, a Drávának és fő mellékfolyójának, a Murának a hosszan elnyúló völgyei határozták meg. Az e völgyekkel azonos irányban húzódó Dinaridák délről zárták le a közlekedési lehetőségeket, a Drávától északra fekvő felvonulási területeken pedig a Dunántúli-dombvidék tagolt szerkezete, a Balaton-medence állóvizei, majd a Bakony magaslatai jelentettek akadályozó tényezőket a nagyobb seregek mozgatásában. A Dráva és a Balaton közötti viszonylag szűk, mindössze

50 km-es sáv állt rendelkezésre csapatmozgásra. E korlátozó tényezőkből fakadóan Kanizsa megtartása, illetve elfoglalása mindkét fél számára stratégiai jelentőségű volt, s közelségéből fakadóan Muraköz védelmére is nagy hatást gyakorolt.

A mocsaras területtel körülvett, több mint 80 hektár kiterjedésű szigeten álló szabályos ötszög alakú erődítményt már érte jelentős török támadás 1543 kora tavaszán. Az akkor még 35 éves Zrínyi (IV.) Miklós részt vett I. Szulejmán seregének visszaverésében. Az ostromban személyesen részt nem vevő szultán Kanizsa és Csáktornya bevételével kívánta biztosítani a Balaton és a Dráva közötti hadászati irányt Stájerország, majd északnak fordulva Bécs eléréséhez. Kanizsa várát 1545-ben újabb támadás érte, és a krónikák szerint a későbbi években is folyamatosan erősíteni kellett védelmét a törökök próbálkozásai miatt. Az 1567. évtől már királyi tulajdonban lévő várnak számos parancsnoka volt, köztük az idősebb (IV.), majd az ifjabb (V.) Zrínyi György is. A kisebb-nagyobb támadásokat követően 1600-ban közel 60 ezer fős sereggel foglalta el a török az erődítményt. A palánkfallal megerősített vár bevételéhez közel kéthetes ágyúzásra és másfél hónapos ostromra volt szüksége a támadóknak, amelynek során csak a környező vizesárhok feltöltésével tudták megközelíteni a falakat.

A várak és más erődítmények önmagukban nem nyújtottak elégséges védelmet az ellenséges túlerővel szemben, főként a tüzéségi eszközöket kellett minél távolabb tartani a várfalaktól. Az erődítményeknek ezért minden esetben ki kellett egészülnie orográfiai és/vagy hidrográfiai védelemmel. Muraköz keleti felében jelentős domborzati szintkülönbségek nem lévén a folyóvizek, a lápok és a mocsaras területek biztosították az első szintű fizikai, avagy passzív védelmet. Az erődítmények környezetében eltereléssel, malomgátas duzzasztással és egyéb hidrográfiai műveletekkel kellett elkészíteni a várvédelmet. Különös jelentősége volt a vár közvetlen környezete előkészítésének, ha maga a vár megerősítéséhez, a várfalak építőanyagához nem állt rendelkezésre elegendő szilárd építőanyag. A követ ez esetben döngölt földből és cölöpfából kiépített sáncok helyettesítették.

ZRÍNYI-ÚJVÁR JELENTŐSÉGE

A 17. század közepére világossá vált Zrínyi Miklós számára, hogy Muraköz megbízható védelméhez és Kanizsa esetleges visszafoglalásához a légrádi várnál kedvezőbb környezeti és terepviszonyokkal rendelkező erődítmény megépítése szükséges. A környező térség alapos tanulmányozását követően Zrínyi a

Mura bal partján, a folyó mentén több kilométeren át elnyúló magaslat északi szegleténél jelölte ki az erődítmény helyét, ahol az építkezési munkálatok 1661 tavaszán meg is kezdődtek.

A hely kiválasztás több szempontból is megalapozottnak mondható. A Mura folyása itt gyors és kellően széles, a Drávával egyesülve megfelelő vízi eszközök hiányában gyakorlatilag leküzdhetetlen akadályt jelent nyugati és déli irányból. Észak és kelet felől a Kanizsa patak és a Visszafolyó-patak duzzasztásával lehetett távol tartani az ellenséges ostromágyúkat, s a vár ostrománál be is bizonyosodott, hogy remekül működött a vizes taktika.⁶⁵ Az ellenség így csak szűk sávban, jelentős véráldozattal tudta megközelíteni a várat délkelet felől (5.6. kép).

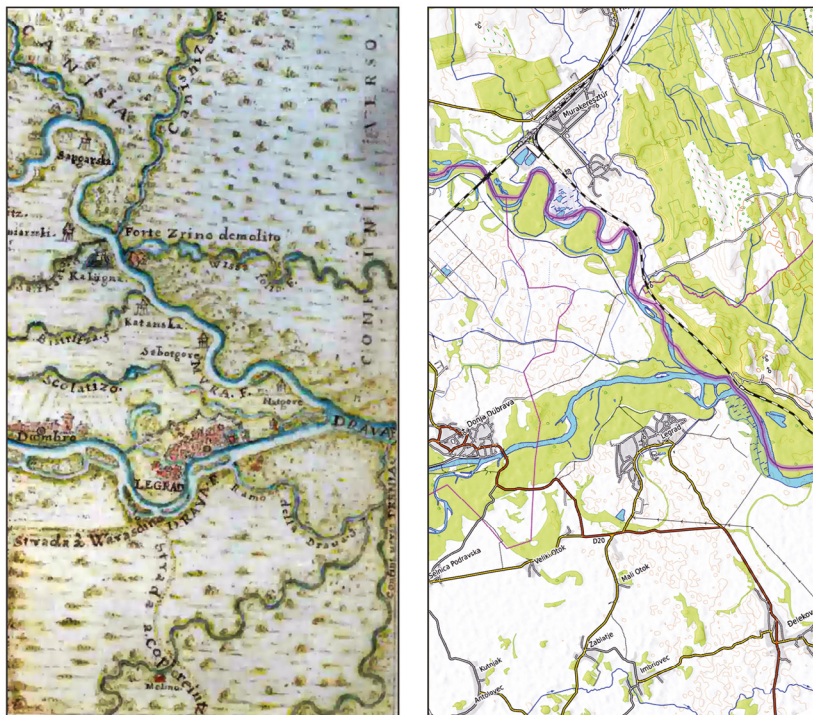
A felszíni vizeknek az erődítmény védelmén túl még egy lényeges szerepe volt: az ellenség portyázásainak akadályozása. A folyókkal, lápokkal sűrűn átszeldelt terepen a mozgás jelentősen korlátozódott. Nemcsak a széles és sebes folyású Murát és Drávát, de a kisebb vízfolyásokat is – különösen, ha azokat sikerült felduzzasztani – csak meghatározott átkelőhelyeken lehetett leküzdeni. Az ezekre a helyekre telepített őrhelyek biztosították az észrevétlen portyák megakadályozását.⁶⁶

Bár Montecuccoli nem sokra tartotta az új erődítmény stratégiai jelentőségét, annak felépítésére mégis idegesen reagált a Porta, sőt a munkálatok azonnali befejezését és az addigi építmények lerombolását követelte Béctől. A vár szerepének megítélésében az Udvari Haditanács sem volt egységes, így az építkezések zavartalanul folyhattak tovább. 1661 nyarára a vár bástyái elkészültek, a palánkok építésén és megerősítésén egészen az 1664-os ostromig dolgoztak, kiegészítve különféle védelmi elemekkel, szárazárkokkal, elővédművel.

A várban egyidejűleg néhány száz fő katona fő fért el, de a váltásokkal együtt mintegy 2000 főre tehető a vár védelmét szolgálók létszáma. Az utánpótlást a folyó túloldalán, a várral szemben kiépített kisebb erődítmény (*redut*) biztosította, az összeköttetést pedig láncokkal biztosított pontonhidak tették lehetővé. A törökök számára így csak a Mura és a Visszafolyó-patak által határolt keskeny földnyúlvány állt rendelkezésre a vár megközelítéséhez. A több mint 40 ezer fővel 1664 nyarán felvonuló török sereg egységei a vár keleti és délkeleti oldalának ágyúzása mellett ebben a szűk sávban nyomultak előre. A várvédők egy hónapig tudtak ellenállni a közel harmincszoros túlerőnek, de egy végzetes

⁶⁵ PADÁNYI 2023.

⁶⁶ PADÁNYI–NÉGYESI–NAGY 2019.

5.6. kép. A Mura és a Dráva összefolyása Giuseppe Spalla térképén és mellette a közel azonos területrészlet megjelenítése az OpenTopoMap topográfiai térképén. Az olasz hadmérnök 1670-ben készült, északi-északnyugati tájolású, 1:78 000 méretarányú vázlatán jól kivehető Légrád és az akkor még csak néhány éve megsemmisült Zrínyi-Újvár (Forte Zrino demolito). A térkép minden részletgazdagsága ellenére vetületnélküli felmérés eredménye, így azon nem csak a folyók vándorlása miatt láthatók eltérések a mai térképhez képest.

Forrás: OSZK TK 255 és <https://opentopomap.org/#map=13/46.29814/16.87294>

robbanásos baleset következtében a várat június végére fel kellett adni. A vár stratégiai jelentőségét bizonyítja, hogy amint a török sereg elfoglalta az erődöt, azt teljesen lerombolta, majd az augusztusban, a szentgotthárdi csatát követően megkötött vasvári békeszerződésben külön kitért a vár újjáépítésének tilalmára.

ÖSSZEGZÉS

Muraköz földrajzi kiterjedését tekintve jelentéktelen szigetnek tűnt az Oszmán Birodalom 16–17. századi európai terjeszkedésében. A terület relatív és abszolút földrajzi helyzetének determinizmusa azonban meghatározó szintre emelte a két folyó által közrefogott aprócska régiót. Ebben nem elhanyagolható mértékben játszott szerepet a területet birtokló Zrínyi család védelmi politikája, amelynek köszönhetően Muraköz megőrizhette függetlenségét és a Magyar Királyság egyik legsűrűbben lakott területe maradhatott.

A muraközi védelmi rendszer a Zrínyiek idején sikeresen védelmezte a térséget, közvetetten pedig fontos tényező volt a szomszédos örökös tartományok biztonságának megőrzésében. A központi hatalom nem különösebben járult hozzá a Zrínyi-végek katonai megerősítéséhez, így ez a feladat a Zrínyi családra hárult. A hadi kiadások finanszírozására biztos bevételi forrásra volt szükség, amelyet a stájer rendek támogatásán túl a sűrűn lakott, a kettős adózás terhétől és a végvárak katonaságától megóvott birtok biztosított. A térség népességi és gazdasági viszonyai lehetővé tették a védelmi kiadások előteremtését. A kedvező klimatikus viszonyok és a természetföldrajzi adottságok, amelyek a terület hatékony védelméhez is hozzájárultak, kielégítő feltételeket biztosítottak a térség prosperitásának megőrzéséhez.

Muraköz a Zrínyi család birtokában végig meg tudta őrizni integritását és viszonylagos függetlenségét, így a család emlékezetének ápolása, különösen Zrínyi Miklós kultuszának fenntartása Muraköz népének egyik igen fontos tradíciója.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOBORY Dóra (2018): *Batthyány Boldizsár titkos tudománya – Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan.
- BUNJAC, Borka et al. (2003): *Pregled povijesti Međimurja*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije.
- CZIGÁNY István (1995): A magyar hadtudomány és hadtudományi gondolkodás a XVIII. században. In Ács Tibor (szerk.): *A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Zrínyi, 57–75.
- DEZSÉRI BACHÓ László szerk. (1930): *A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*. Budapest: Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia.

- Topografska karta 1:25 000 Vratišinec 25-2-102-10 (2023). *Republika Hrvatska Državna Geodetska Uprava*. Online: <https://dgu.gov.hr/proizvodi-i-usluge/sluzbene-drzavne-karte-i-os-tale-karte/topografska-karta-1-25-000-tk25/176>
- DOMOKOS György (2012): Zrínyi-Újvár építése és pusztulása. In HAUSNER Gábor – PADÁNYI József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest: Argumentum, 34–65.
- GYÖRGY Béla – BURIÁN Alajos (2005): *Történeti áttekintés a Dráva vízépítési munkáiról*. Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság, 32–34.
- HAUSNER Gábor – MONOK István – ORLOVSZKY Géza (1991): A Bibliotheca Zriniana története. In KLANICZAY Tibor (főszerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Budapest: Argumentum–Zrínyi.
- Hydrographischer Dienst in Österreich (2011): *Flächenverzeichnis der österreichischen Flussgebiete: Draugebiet*. Wien: Bundesministerium für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft, Abteilung VII/3 – Wasserhaushalt (Hydrographisches Zentralbüro).
- JANKÓ Annamária (2007): *Magyarország katonai felmérései 1763–1950*. Budapest: Argumentum.
- KALŠAN, Vladimir (2014): *Muraköz történelme*. Ford. Blagdan Marko. Csáktornya: magánkiadás.
- KOZÁR Mária (1996): *A magyarországi szlovének néprajzi szótára*. Szombathely: Savaria Múzeum.
- KOZMA Endre (1999): Quo vadis, katonaföldrajz? *Hadtudomány*, 9(2). Online: <https://mht.eu/hadtudomany/1999/ht-1999-2-5.html>
- KULCSÁR Péter (1981): *A Jagelló-kor*. Budapest: Gondolat.
- LADÁNYI László (2002): A kis jégkorszak következményei Magyarországon. *Természet Világa*, 133(5), 200–203.
- MARKÓ Árpád szerk. (1939): *Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- MATTHEWS, John A. – BRIFFA, Keith R. (2005): The „Little Ice Age”: Re-Evaluation of an Evolving Concept. *Geografiska Annaler: Series A, Physical Geography*, 87(1), 17–36. Online: <https://doi.org/10.1111/j.0435-3676.2005.00242.x>
- MAYER László – MOLNÁR András szerk. (2008): *Források a Muravidék történetéhez I. 1871–1849*. Szombathely–Zalaegerszeg: Vas Megyei Levéltár – Zala Megyei Levéltár.
- MILHOFFER Sándor (1904): *Magyarország közgazdasága I*. Budapest: Franklin-Társulat.
- MONTECUCCI, Raimondo (2019): *A magyarországi török háborúkról*. Ford., a magyarázó jegyzeteket és szövmagyarázatokat kiegészítette Domokos György. Budapest: Dialóg Campus.
- MURPHEY, Rhoads (1999): *Ottoman Warfare, 1500–1700*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203015971>
- NÉGYESI Lajos – PADÁNYI József (2012): Zrínyi-Újvár a hadszíntérkutatás tükrében. In HAUSNER Gábor – PADÁNYI József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest: Argumentum, 71–94.
- ŐRI Péter et al. (2021): Népesedési múlt. In KOCSIS Károly (főszerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Budapest: CSFK Földrajztudományi Intézet, 16–20.
- PADÁNYI József (2023): Ponovno Promišljanje Obrane Novog Zrina. *Podravina*, 22(44), 17–32.
- PADÁNYI József – NÉGYESI Lajos – NAGY László (2019): A Zrínyi-árok azonosítása – Egy 1662-ben épített műszakizár-elem. In HAUSNER Gábor – NÉMETH András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest: Dialóg Campus, 85–106.
- PÁLFFY Géza (1997): Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „élettrajzi

- lexikonból.”) *Történelmi Szemle*, 39(2), 257–288. Online: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1997-2/257-288_palfy.pdf
- PÁLFFY Géza (2000): *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században*. Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár.
- PINTÉR Jenő (1931): *Magyar irodalomtörténet III. A magyar irodalom a XVII. században*. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság.
- PLIHÁL Katalin (2023): Különleges térképes haditudósítás a Dráva mentéről 1556-ból. *Geodézia és Kartográfia*, 75(2), 11–16. Online: <https://doi.org/10.30921/GK.75.2023.2.2>
- RÁCZ Lajos (2007): Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején. In JANCÁK Csaba et al. (szerk.): *Dixit et salvavi animam meam – Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Szeged: Belvedere Meridionale, 57–78.
- RÁZSÓ Gyula (1973): A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Had-történelmi Közlemények*, 20(3), 403–444.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2002): A katonaföldrajz alapjai. In TÓTH József (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 43–68.
- SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2019): Katonaföldrajzi térség. In KRAJNC Zoltán et al. (szerk.): *Hadtudományi lexikon – Új kötet*. Budapest: Dialóg Campus, 525.
- SUDÁR Balázs (2017): Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In TÓTH Ferenc et al. (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás. (La bataille de Saint-Gotthard et la paix de Vasvár. Expansion ottomane – coopération européenne)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 275–286.
- TURBULY Éva (2000): Zala megye közigazgatása 1541–1750. In MOLNÁR András (szerk.): *Zala megye archontológiája 1138–2000*. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 23–59.
- VAJDA Tamás (2001): Adatok a Dráva menti középkori fogvaskodásról. In WEISZ Boglárka – BALOGH László – SZARKA József (szerk.): *Tanulmányok a középkorról. A II. medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 125–137. Online: <https://contentas.ek.szte.hu/Record/acta65238>
- UNESCO MNB [é. n.]: *Világemlékezet*. Online: <https://unesco.hu/vilagemlekezet/vilagemlekezet-107175>
- ZÁGOREC-CSUKA Judit (2020): *A Zrínyi-kultusz napjainkban a magyar, horvát és szlovén határsávban*. Pilisvörösvár–Lendva: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Muravidéki Magyar Tudományos Társaság.

